

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

VAN MESLEK YÜKSEKOKULU RADYO VE TELEVİZYON PROGRAMCILIĞI MEDYA SOSYOLOJİSİ DERS NOTLARI

“Yerel Basın Kavramı ve Türkiye’de
Yerel Basının Temelleri”

Öğr. Gör. Dr. Ergin SARI

YEREL BASIN KAVRAMI ve TÜRKİYE’DE YEREL BASININ TEMELLERİ

2.1.Yerel Basın Kavramı

Yerel basın; bir ülkede büyük kentler dışında kalan il, ilçe, belde ve yörelerde günlük, haftalık veya daha fazla aralıklarla yayımlanan yazılı basın organları olarak tanımlanmaktadır. Buna göre yerel basın, ‘belirli bir bölgede yayımlanan ve okunan, ulusal haberlerden farklı olarak yerel haberlerin yer aldığı gazeteler’ demektir (Girgin, 2009, s. 235). Dolayısıyla yerel basını asıl tanımlayan şey, yayınlandığı yöre veya bölgeye dair gelişmeleri gündemine almasıdır. Türkiye’de, ‘Anadolu basını’ ve ‘Taşra basını’ gibi isimlerle de anılan yerel basın; basın özgürlüğünü ve bu özgürlüğün kullanımını düzenleyen 26 Haziran 2004 tarihli 5184 sayılı Basın Kanunu’nda “*Tek bir yerleşim biriminde yayımlanan süreli yayınlar ile haftada bir veya daha uzun aralıklarla yayımlanan yaygın ve bölgesel yayınlar*” olarak tanımlanmaktadır (T.C. Resmi Gazete, 2004).

Toplumsal ve ekonomik alandaki gelişmeler başta olmak üzere kültürel, sanatsal ve sosyal gelişmeleri yayınlandığı bölge halkına aktaran yerel basın bu anlamda yayınlandığı yörenin özelliklerini yansıtan bir ayna olarak da görülebilir. Tarihsel süreç içerisinde yerel basın aynı zamanda yayınlandığı bölgenin hafızasını da oluşturmaktadır. Yerel basın, gelişmiş ülkelerde büyük öneme sahiptir. Çoğu gelişmiş ülkede bireyler yaşadıkları çevre ile ilgili olarak öncelikle yerel basını tercih etmektedirler. Çünkü yerel gazeteler o toplumda yaşayan insanların gerçeklikleriyle daha fazla ilgilidir ve bu anlamda onların sesidir. Yerel basın organları vatandaşların; kendi şehir ve beldelerindeki sorunlar, olaylar, ekonomik ve sosyal gelişmeler ve yerel yönetimlerin aldığı kararlar hakkında bilgi sahibi olmaları açısından son derece önemlidir. Yerel basın demokrasinin temeli, halkın sesi ve bilgi kaynağıdır. Toplumun kültürel profilinin temelinde yerel basın yatmaktadır (Gezgin, 2007, s. 176). Bundan yola çıkılarak yerel basın için, yayınlandığı yörenin dili ve hafızası şeklinde bir tanımlama da getirilebilir.

Basın tarihine bakıldığında, gazetelerin büyük bir çoğunluğunun yerel olarak yayın hayatına başladıkları, bazı gazetelerin zaman içerisinde ekonomik ve teknolojik yeterliliğe kavuşarak ulusal- yaygın hatta uluslararası nitelik kazandıkları görülmektedir. Girgin’e (2009, s. 235) göre, bugün artık ulusal nitelik taşıyan, Avrupa kentlerinde dahi baskı yapan çok sayıda Türk gazetesinin, İstanbul dışında gerçek manada dağıtım yapabilmeleri ancak 1960’lı yıllarda gerçekleşmiştir.

Yerel gazetelerin yayınlandıkları kent ortamı yani kentin fiziksel, kültürel, sosyal ve tarihsel özellikleri, bu gazeteleri doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla yerel gazetelerin

içerikleri yayımlandıkları yöre tarafından şekillenmektedir denilebilir. Bunun yanında yerel gazetelerde yayınlanan haber ve görsel materyaller, gazete sayfalarında ele alınan konular, dile getirilen sorunlar, bireylere yaşadıkları yerin bir parçası oldukları düşüncesini kazandırmaktadır (Vural, 1996, s. 1060).

Bütün bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere yerel basın ile yaygın-ulusal¹ basın arasında farklılıklar bulunmaktadır. Yerel basın; yayımlandığı bölge sakinlerinin sorun ve sıkıntılarını dile getirmek, yerel unsurları öne çıkarmak ve bu noktada kamuoyu oluşturmak konusunda oldukça önemli bir roller üstlenmiştir (Erdem, 2007, s. 111). Dolayısıyla okuyucuların da yerel basından beklentileri bu rol çerçevesinde şekillenmektedir. Ulusal basında yereldeki sorunlar genellikle ele alınmamakta veya kısa bir şekilde geçiştirilmektedir. Oysa yerel basın, yayımlandığı yörenin irili ufaklı bütün sorunlarını sayfalarına taşır ve yerel yöneticilerin bu sorunları çözmeleri için kamuoyu baskısının oluşmasına katkı sunar.

Yaygın – ulusal basın, okuyucularına bir nevi uzakta olan ve ulaşamadıkları bir dünya sunmaktadır. Buna karşın onların içinde yaşadıkları sorunların çözümü noktasında yayınlar yapmamakta ve toplumu kendi sorunlarıyla baş başa bırakmaktadır. Yerel basın ise, yayımlandığı yörede, bireylerin sorunlarını çözmelerine yardımcı olmakta ve yerel düzeyde kamuoyunun oluşmasını sağlamaktadır. Yani yerel basın; yayımlandığı yörede yaşayan insanların sorunlarını ve bu sorunların çözümü noktasında önerilerini gündeme getiren, tartışılmasını sağlayan ve yerel idare ile merkezi idare arasında bir nevi köprü görevi görmektedir (Girgin, 2009, s. 237). Bu yönüyle yerel basına demokrasinin sağlıklı işleyişinde, sosyal adaletin sağlanması noktasında da işlevler yüklenmektedir.

Kentsel siyaset ve idare sürecinin tarafı olan bütün aktör ve gruplar da yerel basının hedef kitlesini oluşturmaktadır. Çünkü bu aktör ve gruplar kentin gündemini belirler ve kentsel kamuoyunu oluşturlar. Dolayısıyla yerel basının hedef kitlesi şu şekildedir: gazete aboneleri veya gazeteyi bayiden temin edenler, başta valilik ve belediye olmak üzere bütün kamu kurumları, meslek örgütleri ve sivil toplum oluşumları; siyasi parti temsilcilikleri, sendika ve dernekler; haber rolü veya ayrıcalığı olan gruplar ile diğer basın kuruluşları ve reklam verenler. Böylece yerel basın; yapacağı haber, değerlendirme ve yorumlar ile yöredeki tüm kesimler

¹ Bazı gazeteciler ‘ulusal’ basın kavramının kullanılmasına karşıdır. Örneğin ‘ulusal basın’ yerine ‘yaygın basın’ ifadesinin kullanılmasının daha doğru olacağını söyleyen Nail Güreli şöyle demektedir: “...Ulusal basın- Yerel basın tanımlamasının yapıldığına tanık oluyoruz. Yönetim merkezi İstanbul’da olup, bütün Türkiye’ye dağıtım yapılan gazeteler ulusal basın deniliyor. Belli bir bölgeye yayın yapanlara bölgesel, daha sınırlı bir alanda yayın yapanlara da yerel basın deniliyor. Yerel basın kavramı yerli yerine oturuyor ama ulusal basın tanımlaması kastedilen anlam ile örtüşmüyor. Yalnızca İstanbul merkezli gazetelere ve televizyonlara ‘ulusal’ kavramını vermek bizce yanlış, bunlara ‘yaygın basın’ demek daha uygundur. Yerel, bölgesel ve yaygın basının tümü ulusal basını oluşturur...”**Geçersiz kaynak belirtildi..**

arasında sağlıklı bir iletişimin sağlanmasına da katkı sunmaktadır (Atçeken, 2018, s. 26). Bu anlamda yerel basının hedef kitlesi kentin, yörenin ya da bölgenin bütün kesimleri olmakla birlikte, kimi zaman yerel basın kentteki gruplar arası çatışmaları tartışma alanına da çekebilmektedir.

Yukarıdaki tanımlama ve değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere yerel basın, yaygın-ulusal basının aksine doğrudan yayınlandığı yörede halkla iç içe olduğu için oradaki gelişmelere ulusal basına nazaran daha yakındır denilebilir. Buna göre, yaygın – ulusal basın olayları ülke ve dünya ölçeğinde değerlendirir ve yayınlanacak haberleri seçerken geniş kitlelerin ortak ilgilerini dikkate alır. Buna karşın yerel basın; yayımlandığı yörede gelişen ve yöre halkını doğrudan ilgilendiren daha dar çevredeki olayları gündeme taşımaktadır. Yaygın-ulusal basının sayfa sıkıntısı ve okuyucu kitlesinin özellikleri ve dolayısıyla beklentileri nedeniyle görmezden geldiği veya sayfada çok az bir yer verdiği haberleri yerel basın, en ince ayrıntısına kadar detaylandırır. Zaten yerel bir gazetenin başarısı, yerel sorunları ne ölçüde gündeme getirdiğine ve bu noktada kamuoyu oluşturabilme gücüne bağlıdır.

Burada yerel basında çalışan gazetecilerin² özellikleri de ön plana çıkmaktadır. Yerel gazeteci, yaşadığı yörede sorunları bizzat gören, aynı zamanda bu sorunlardan etkilenen, iyi şeylerle karşılaştığında bunu takdir eden kişidir. Dolayısıyla yerel gazeteci aynı zamanda yaşadığı yöreye karşı sorumluluk duygusu taşımalıdır. Bu anlamda yerel basında nitelikli, gazetecilik mesleğinin inceliklerini bilen, meslek etiğine sıkı sıkıya bağlı kişilerin istihdam edilmesi son derece önemlidir.

Yerel basın, yerel kültürün taşıyıcısı olması nedeniyle de önemli sosyalleşme araçlarından biri olarak da kabul edilmektedir. Çünkü yerel basın, insanların yaşam mekânları ile ilgili bilgi edinmelerini ve kendi yaşantılarını da buna göre düzenlemelerini sağlamaktadır. Örneğin; elektrik ve su kesintisi gibi yerel bilgiler, açılışlar, siyasi eksenli bazı dönüşümler yerel basın aracılığı ile verilmektedir. Bireyler her ne kadar yaygın – ulusal gazeteleri okumaya meyilli olsalar da kendi gündelik yaşantılarını düzenlemelerini sağlayacak bilgilere yerel basın aracılığıyla ulaşmaktadır (Dağdelen, 2020, s. 49). Bu durumda yerel basın, yayınlandığı yörede insanların yaşam pratikleri üzerinde ulusal basına göre daha fazla etki yaratıyor denilebilir.

² Anadolu'da görev yapan gazetecileri üç değişik tipte değerlendiren Kayacan **Geçersiz kaynak belirtildi.** ve Girgin (2009, s. 261) bu tipleri şu şekilde kategorize etmektedir: Birinci kategoride yer alan gazeteciler, mesleğin bütün inceliklerini bilen, yetenekli, bilinçli, çalışkan, mütevazı kişilerdir. İkinci kategoride yer alan gazeteciler ise gazetecilik meslek bilincinden, sorumluluğundan ve düzeyinden habersiz kişilerdir. Bunlar aynı zamanda gazetecilik mesleğini çıkar ve şantaj aracı olarak gören, genellikle resmi ilandan yararlanmak için gazete çıkaran kişilerdir. Üçüncü kategoride yer alanlar ise, gazetecilik kimliğinin getirdiği haklarla özellikle küçük yerleşim birimlerinde stadyumlara bedava girebilmek, toplu taşıma araçlarında ücretsiz seyahat edebilmek için gazete ya da ajansın kimlik kartını edinen kişilerdir. Bu kişiler gazetecilik kimliğini özel amaçları için kullanan sözde gazetecilerdir.

Girgin (2009, s. 239-240) yerel – yöresel – bölgesel basının diğer bazı özelliklerini sıralarken yerel basına aynı zamanda ‘ulusal özellik’ atfetmektedir. Ona göre Anadolu basını olarak da bilinen yerel basın, Cumhuriyetin kuruluşunda önemli görevler üstlenmiştir ve bu görevleri yerine getirirken ulusal birlik ve tavizden asla ödün vermemiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün Anadolu basını için ‘fazilet adaları’ tanımlaması da buradan gelmektedir. Türkiye’de yerel basın demokrasi anlayışının yerleşmesinde, katılımcı demokrasinin toplumsal tabana yayılmasında tarihsel süreç içerisinde önemli görevler üstlenmiştir.

2.2.Yerel Basının İşlevleri

Genel anlamda, ister yaygın – ulusal isterse yerel – yöresel veya bölgesel olsun bütün kitle iletişim araçlarının işlevleri aynıdır. Modern kapitalist devletlerin yönetim biçimi olan liberal demokrasilerde kitle iletişim araçlarına biçilen değerin son derece önemli olduğu bilinmektedir. Demokrasinin üç erki olan yasama, yürütme ve yargı ile birlikte dördüncü güç olarak kabul edilen basının bu noktadaki işlevi, demokrasinin yerleşmesi ve devam etmesine katkı sağlamaktır.

Yerel basının yaygın – ulusal basından farklı işlevleri de vardır. Bu işlevler, ‘Yöneten ve yönetilen ilişkisinde kamu hizmetlerinin halka doğru ve eksiksiz bir biçimde duyurulmasını sağlamak, halk adına yönetenlerin denetimini yapmak, kamuoyu oluşumunu sağlamak, yerel yönetim ile yurttaşlar arasında köprü olarak bir iletişim kanalı olmak, eğitim işlevi aracılığıyla kentlilik bilincinin, toplumsal sorumluluk bilincinin yerleşmesine yardımcı olmak’ şeklinde sıralanabilir (Gezgin, 2007, s. 177-178). Yayımlandığı yöre halkının moral kaynağı olan yerel basın, aynı zamanda yerel halkın sorun ve sıkıntılarını gündeme getirir (Girgin, 2009, s. 238). Yaygın – ulusal basında yer bulmayan başta kentsel sorunlar olmak üzere; sağlık, iktisadi, eğitim alanına ilişkin haber ve incelemeler, kültür sanat faaliyetleri, belediyeler gibi yerel kurumların icraatları, merkezi hükümet politikalarının yerele yansımaları gibi konuların gündeme getirilmesinde ve kamuoyunun oluşması noktasında yerel basının son derece önemli işlevleri bulunmaktadır.

Yerel gazeteler aynı zamanda yerel siyasetin en çok görünür olduğu yerlerden biridir. Bu anlamda yöredeki siyasi atmosfer özellikle seçim dönemlerinde yerel gazete sayfalarında bütün detayları ile yer alır. Bu dönemlerde yerel basına olan ilgi daha da artmakta ve bir nevi seçmenlerin tercihleri yaygın – ulusal gazeteler kadar yerel gazeteler tarafından da etkilenmektedir. Dolayısıyla topluma karşı sorumluluk duygusu ile hareket eden yerel gazeteler, demokratik yaşam biçimine de katkı sunmaktadır. Atilla Girgin’e (2009, s. 238) göre,

yerel basın kimi zaman devletin ve iktidarın propaganda aracı olarak görülse de aynı zamanda yerelde devlet ile halk arasında bir köprü vazifesi görmektedir.

Yerel basın haber verme işleviyle birlikte aynı zamanda kamusal tartışmaların da taşıyıcısıdır. Yerel gazeteler kendi bünyelerindeki kanaatler ile kendileri dışındaki çevrenin de kanaatlerini yansıtır. Bu şekilde yerel basın, bu kanaatlerin hem idareciler hem de halk üzerinde etkileşim sağlamasına katkı sunan en önemli araçlardır (Atabek, 2012, s. 49-50). Yerel basın; farklı görüş ve düşüncede olan bireylerin birbirlerinin anlamaları ve eleştirmeleri için gerekli olan ortamı oluşturmaktadır. Çünkü yerel halk kesimi, yerel basın mecralarında kendi seslerini bulmakta ve kendi görüntülerini görmektedirler. Bu sayede, *“Ben bu toplumun içinde varım, ben bu toplumun bir parçasıyım, yurttaşım”* düşüncesi de gelişmektedir (Bekiroğlu, 2008, s. 136).

Bu temel bilgileri bir araya topladığımızda yerel basının işlevleri şu şekilde kategorize edilebilir (Girgin, 2001, s. 203):

- Devlet ve hükümetin icraatlarını yerel halkla duyurmak
- Kamunun yereldeki hizmetlerinin duyurulmasında aracı olmak
- Yerelde hizmet veren gerek kamu gerekse özel kuruluşların faaliyetlerini kontrol ederek kamu adına denetlemek
- Belirli konularda kamuoyunun oluşmasına katkı sağlamak veya kamuoyunu oluşturmak
- Yerel yönetim ile yurttaşlar arasındaki etkileşimin gelişmesine yardımcı olmak
- Yurttaşların kültür düzeylerinin artmasına yardımcı olmak
- Demokrasi kültürünün yerleşmesine ve gelişmesine katkıda bulunmak.

İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte yerel basında da ulusal – yaygın basında olduğu gibi ciddi yapısal değişiklikler meydana gelmiştir. Artık neredeyse bütün yerel gazeteler ağırlıklı olarak internet ortamında yayın yapmakta, Basın İlan Kurumu tarafından destekleme hakkı elde etmiş gazeteler dışında kâğıt baskı neredeyse yapılmamaktadır. İnternet gazeteciliğinin gelişmesiyle birlikte, kâğıt baskı gazeteler sadece ilan yayın hakkı elde etmek amacıyla basılmakta, bu da gazetenin görsel kalitesini düşürmektedir. Geleneksel gazeteciliğin olmazsa olmazlarından biri olan ve gazeteyi okutan sayfa düzeni gittikçe önemini kaybetmektedir.

2.3.Osmanlı’da Matbaacılık Faaliyetleri ve İlk Gazeteler

2.3.1. Osmanlı’da İlk Matbaalar ve İbrahim Müteferrika Matbaası

Bu başlık altında, Türkiye’de yerel basın gelişim sürecinden önce Osmanlı’da ilk basımevi kurma girişimleri ve devamında gelen ilk gazeteler ele alınacaktır. Dolayısıyla Türkiye topraklarında yerel basın faaliyetlerinin başlamasının içerdiği dinamikleri anlayabilmek için, Osmanlı’da basın hayatının nasıl ve ne şartlarda başladığına bakmak gerekir.

Osmanlı basınına incelemek için öncelikle Batı toplumlarında bu alandaki gelişmelerin tarihsel seyrini ele almakta fayda vardır. Bu anlamda sadece gazeteler değil, matbaanın da tarihsel süreçteki gelişimine de parantez açmak gerekir. Çünkü modern anlamda basın ve yayıncılığın ortaya çıkması matbaa tekniğinin gelişmesiyle doğru orantılı olmuştur. Matbaa ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler de gazetecilik faaliyetlerinin gelişmesini beraberinde getirmiştir (Gündüz, 2018, s. 57). Bu teknikler sayesinde seri baskının daha kısa bir zamanda yapılabilmesi gazetecilik açısından son derece faydalı olmuştur.

Matbaa makinesinin icadından önce basım teknikleri el yazması yoluyla yapılıyordu. Bu anlamda insanlık tarihinde basın faaliyetlerini milattan önce 3 binli yıllara kadar götürmek mümkündür. Bu dönemde yazının icadıyla birlikte eski Mısırlılar; yazılarını taşlara, kil tabletlere ve sonraki yıllarda papirüs bitkisinin yapraklarına yazmışlardır. Milattan sonra 2. yüzyılda ise Çinliler deneme yanılma yoluyla ilk blok basın işlemini gerçekleştirmişlerdir.

Modern anlamdaki basım tekniklerinin gelişmesiyle ilgili çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Kabacalı’ya (2000, s. 3) göre, bu bilgiler içinde, makine usulü ile basım faaliyetlerinin 8. yüzyılda Asya’da başladığı şeklindeki yaklaşım, genel anlamda en gerçek bilgi olarak kabul edilmektedir. Bu alandaki en önemli gelişme ise, 11. yüzyıl ortalarında geliştirilen matbaa makinelerinde yerleri değiştirilebilen harflerin kullanılmasına olan tanıyan teknikler olmuştur. Çin’de balçık ve kalaydan sonra tahtadan harflerin olduğu matbaa tekniklerinin geliştirildiği öne sürülmüştür. Birçok araştırmacının katıldığı bir başka görüş, dizgide kullanılan harflerin 11. yüzyılın ortalarında Çin’de Uygur Türkleri tarafından geliştirildiğidir.

Zamanla gelişen baskı teknik ve biçimleri Almanya’da Johannes Gutenberg’in modern anlamda matbaayı icat etmesi ile sonuçlanmıştır. Mürekkeple basılabilen ve sonraki yüzyıllarda kullanılan Gutenberg’in bu tipografi tekniği sayesinde bilgilerin çoğaltılması kolaylaşmış ve hızlanmıştır. Gutenberg’in olağanüstü buluşu baskı makinesinin Osmanlı’ya gelişi ise Sultan II. Beyazıt dönemine denk gelmektedir. Çeşitli kaynaklarda belirtildiğine göre 1491 yılında İspanya topraklarından uzaklaştırılan Museviler; Osmanlı topraklarına gelirken yanlarında getirdikleri basımevini İstanbul’da 1493 yılında faaliyete geçirmişlerdir (Girgin, 2009, s. 11). Avram Galanti’nin bu düşüncesi, Selim Nüzhet Gerçek tarafından da gerçek olarak kabul edilmiştir (Kabacalı, 2000, s. 9).

Ancak bu konuda farklı görüşler de bulunmaktadır. Kabacalı'ya (2000, s. 9) göre Rum tarihçi Mistakidis Efendi, yine Museviler tarafından 1490 yılında Josef Ben Goriom tarafından *'İbrani Tarihi'* adında bir kitap basıldığını aktarmaktadır. Romanyalı Ionescu ise Osmanlı'da matbaacılık faaliyetlerini on yıl daha geriye götürmektedir. Ona göre ilk basımevini haham Gerson kurmuştur. Ayrıca Ionescu da 1490 yılında basılan İbrani Tarihi'ni doğrulamaktadır. Kimi kaynaklara göre, İstanbul'da matbaa marifetiyle dizgisi yapılarak basılan ilk kitabın 1488 tarihli *'Leçons Des Enfants'* (*Çocuk Dersleri*) kitabıdır.

Ahmet Emin Yalman³ (2020, s. 9) ise tam tarih vermemesine rağmen Museviler'in 15. yüzyılın sonralarında İstanbul'da bir basımevi kurduklarını, 1628 yılında ise Ermeni ve Rum basımevlerinin mevcut olduğunu kaydetmiştir.

1490'lı yılların başından 1729'a kadar Osmanlı topraklarında azınlıklar ve yabancılar tarafından 37 basımevinin kurulduğu varsayılmaktadır. Girgin'e (2009, s. 12) bu basımevlerinin hiçbirinde Türkçe dilinde baskı yapılmamıştır⁴. Ahmet Emin Yalman'ın (2020, s. 10) tarihçi Nuri Paşa'ya dayandırdığı bilgiye göre, Padişah III. Murad zamanında bir yabancıya Türkiye'ye matbaa ithal etmesi ve Türkçe kitaplar basması için izin verilmiştir. Buna göre sözü edilen matbaa gümrük vergisinden bile muaf tutulmuştur. Yine Yalman'ın ifade ettiğine göre Mustafa Paşa, Şeyhülislam Hasan Efendi'nin kütüphanesinde 1588 yılında Türkçe basılmış bir kitap gördüğünü iddia etmektedir.

Mistakidis Efendi tarafından kaleme alınan *'Hükümet-i Osmaniye Tarafından İlk Tesis Olunan Matbaa'* isimli makaleye göre padişah II. Beyazıt döneminde Museviler basım işlerini gizli bir şekilde idare etmekteydiler. Çünkü Osmanlı hükümdarı baskı işinin ülkeye girmesini yasaklamış ve bu yasağa uymayanların ölüm cezası ile cezalandırılacakları yönünde bir ferman yayınlamıştır. Padişah II. Beyazıt bu fermanında *"Bu kabil işlerle meşgul olanların işleri menedilsin ve bu işe devam edenlerin boyunları vurulsun"* demiştir. Padişah I. Selim

³ Türk basın tarihinin adından sıkça söz edilen, önemli ve tartışmalı gazetecilerinden biri olan Ahmet Emin Yalman (1888-1972), gazeteciliğe esas olarak İkinci Meşrutiyet döneminde başlamış olsa da ağırlığını cumhuriyet döneminde hissettirmiştir. Gazetecilik mesleğini Amerika'da öğrenen Yalman, bu konuda doktora seviyesine ulaşmıştır (Kocabaşoğlu & Akan, 2019, s. 288). Ahmet Emin Yalman'ın 1914 yılında Columbia Üniversitesi'nde verdiği ve orijinal ismi *'The Development Of Modern Turkey As Measured By Its Press'* olan doktora tezi, İş Bankası Kültür Yayınları tarafından İngilizce aslından *'Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın: 1831-1913'* isimyle kitaplaştırılmıştır. Bir doktora tezi olarak hazırlandığı için eserin orijinal yönü ön plana çıkmaktadır. Yalman tezinde Türk modernleşme sürecine basın perspektifinden bakmaktadır. Yalman'ın çalışması; Yusuf Akçura ve Halil Halid gibi isimlerin ardından Osmanlı'da bir Türk tarafından sosyal bilimler alanında hazırlanan ilk doktora tezlerinden biri olmasının yanı sıra Osmanlı basın tarihini konu alan ilk doktora tezidir.

⁴ Ahmet Emin Yalman'a göre Osmanlı'da yazılı olan her şey kutsal sayılırdı. Yalman gazetecilik öncesi basım faaliyetlerini şu şekilde değerlendirmektedir: *"... Macar Kralı Ferdinand'ın temsilcisi olarak 1555 yılında İstanbul'u ziyaret eden Anger Busbeck, insanların üzerine basılmasını diye yere düşen kâğıtları özenle kaldırdıklarını söylüyor. Ayrıca zengin bir kişi için kütüphane kurmak dindarlığın göstergesi sayıldığından, matbaa kurulmadan önce 90 bin kişinin kitap kopyalayarak geçimini sağladığından bahseder. Bu konuda diğer bir husus ise, kitapların bu kadar sevilmesine ve kopya kitapların bu denli pahalı olmasına karşın matbaanın kurulmasının ancak 1728'de gerçekleşmiş olmasıdır..."* (Yalman, 2020, s. 9).

döneminde özel izinlerle bazı kitaplar basılıp yayınlanmış ancak bu durum 1515 yılına kadar sürmüş devamında basım işleri yeniden yasaklanmıştır (İnuğur, 1993, s. 151). Dolayısıyla matbaacılık faaliyetlerinin Osmanlı topraklarına yerleşmesi oldukça uzun bir süre bizzat devlet yönetimi tarafından engellenmeye çalışılmıştır denilebilir. Matbaanın Osmanlı topraklarına geç gelmesi ile ilgili çeşitli sebepler ortaya atılmıştır. Girgin (2009, s. 12), İslam dünyasında matbaaya karşı bir direnç olduğunu ve bu direncin modern dönem boyunca sürdüğünü iddia etmektedir. Ona göre gerçekten de İslam ülkeleri, matbaanın Çin'den Batı'ya geçmesine engel olmuşlardır.

16. yüzyılın ortalarında bir Osmanlı yetkilisi, Türklerin dini içerikli kitapların matbaada basılmasını günah olarak gördüklerini söylemektedir. Çünkü matbaa ve bu yolla yaygınlaşan Batı düşüncesinin İslam'a zarar vereceği kaygısı oldukça yüksektir (Briggs & Burke, 2011, s. 28). Öte yandan Osmanlı toplumunda kitaba, halı gibi elle dokunması icap eden bir lüks eşyası gözüyle bakılmıştır. Bu durumda ancak varlıklı insanların böyle bir lükse sahip olmaları mümkündü. Dolayısıyla kitabın matbaada basılması ve çoğaltılmasıyla dileyen herkesin ulaşabileceği bir şey olması pek arzu edilmemiştir (Girgin, 2009, s. 12). Bütün bunların ötesinde belki de en önemlisi olarak kabul edilen neden, Osmanlı'da geçimini yazıcılıkla sağlayan on binlerce kişinin işlerini kaybetme korkusuyla matbaaya karşı çıkmış olmalarıdır. Aşağıda da görüleceği gibi matbaa ve basımevi kurulma çabaları sürecinde en ciddi muhalefet bu kesimden gelmiştir.

Padişah III. Ahmed'in hükümdarlığı sırasında Paris özel temsilcisi olarak görev yapan Çelebi Mehmet Efendi'nin, oğlu Said Efendi ile birlikte hazırladıkları Fransa'da öğrenim koşulları ve Osmanlı'ya uygulanabilir yönleri ile ilgili raporda matbaanın kurulması da önerilmiştir. Said Efendi matbaa konusunda Macaristanlı İbrahim (Müteferrika) Efendi⁵ ile çalışmıştır. Nihayetinde hazırlanan ve '*Vesile-t üt- Tıbâa*' isimli rapor, Damat İbrahim Paşa⁶ tarafından padişah III. Ahmed'e sunulmuştur (Yalman, 2020, s. 11; Girgin, 2009, s. 12; İnuğur, 1993, s. 154). Bu risalede basılmış bir eserin önemi, gerekliliği ve basım işlerinin faydaları detaylı bir şekilde anlatılmış, basım tekniği ve basım sanatı ile ilgili bilgiler 10 madde halinde

⁵ Basım sanatının Osmanlı'da uygulanmaya başlanması için en çok çaba harcayan 1674-1745 yılları arasında yaşamış İbrahim Müteferrika'dır. Köken olarak Macar bir Kalvinist olan ve papaz olarak yetiştirilmek üzere Macaristan'da eğitim alan İbrahim Efendi, 18 yaşında Osmanlılara esir düşmüştür. İstanbul'a getirilerek köle pazarında satılan İbrahim Bey, burada Müslüman olmuş ve böylece kölelikten kurtulmuştur. Kısa sürede Türkçe dilini öğrenmiş ve sonrasında devlet hizmetine girmiştir. İslamiyet dinini övdüğü ve 1711 yılında yazdığı '*Risale-i İslamiye*' risalesi ile Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın takdirini kazanmış ve o tarihten sonra yanında kalmıştır (İnuğur, 1993, s. 153).

⁶ Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın etkili olduğu Lale Devri'nde barış ve sükunet hâkimdi. Bu yıllarda Osmanlı devleti Avrupa'dan gelen türlü kışkırtmalara rağmen savaşa girmemiş, ülke yönetiminin bütün ilgisi eğitim ve sanat gibi konulara çevrilmiştir. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın en önemli icraatlarında biri de 1719 yılında İstanbul'da bir halk kütüphanesinin kurmasıdır (Yalman, 2020, s. 10).

özetlenmiştir. İnuğur’a (1993, s. 154) göre; İslam diniyle ilgili olan ve bazı çevrelerce hassas kabul edilen tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi konuların basılmasının dışarda tutulduğu metinde sözlük, tarih, tıp, astronomi ve diğer bilimlerle ilgili kitapların neşredilmesi için izin istenmiştir. Rapora ayrıca, basılması düşünülen ilk eser olan *Vankulu Lûgatı*’nın bazı sayfalarına ait dizgi provaları da eklenmiş ve bu kitabın çok aranan bir eser olduğu belirtilerek ilk etapta beş yüz nüsha basılması önerilmiştir.

Raporun içeriğinin duyulması ise kısa sürede İstanbul’da homurdanmalara sebep olmuş, kitap kopyalamakla uğraşan ve hayatlarını bu şekilde devam ettiren binlerce hattat mesleklerini kaybetme korkusu ile harekete geçmişlerdir. Hattatlar özellikle Şeyhülislamlık makamı ve medreseler tarafından da desteklenmiştir. Din adamları da matbaaya karşı durmuşlardır. Onlara göre gelecek nesillere yazı ile intikal ettirilen insan zekâsının ürünleri böyle özensiz bir yönteme tabi tutulmamalıdır. Bunun yanında edebiyat âlimleri ve edebiyatı sanat olarak benimseyen bir kesim ise, en asil duygu ve düşünceleri harikulade güzellikle işlenmiş harf ve rakamlarla ve sembolik süslemelerle ifade eden hat sanatının kaybolacağı korkusuna kapılmışlardır (Yalman, 2020, s. 11). Görüldüğü matbaacılık faaliyetlerine karşı olanlar arasında sadece işlerini kaybetme korkusu yaşayan hattatlar değil, bir sanat dalı olan hat sanatının kaybolacağına inanan kimseler de yer almıştır.

Sadrazam Damat İbrahim Paşa ve Said Efendi’nin çabaları ve zamanın Şeyhülislamı Mevlâna Abdullah Efendi’nin, basımevinin kurulması noktasında dini açıdan bir sakınca olmayacağı şeklindeki fetvası⁷ üzerine Padişah III. Ahmed 1726 Temmuz ayında dini kitaplar basılmaması şartı ile bir matbaanın kurulması fermanını vermiştir⁸ (İnuğur, 1993, s. 155). Böylece resmi olarak matbaacılık faaliyetleri devlet kontrolünde başlamış, bu yapısı nedeniyle aşağıda da ifade edileceği gibi zaman zaman duraklamalar da yaşamıştır.

⁷ Ahmet Emin Yalman’a göre; sert muhalefete rağmen matbaanın kurulma çabaları bir sadrazam ve bir şeyhülislamın desteklemesi sonucunda başarılı olmuştur. Kitap kopyalayan hattatlar dini kitapların basımında hükümet tarafından izin verilmeyeceği sözü ile susturuldu. Diğer fanatik muhalifleri ikna etmek içinse Şeyhülislam Abdullah Efendi’den ‘şeriata uygunluk’ fetvası alındı. Fetva, hukuki konularda ortaya çıkabilecek tartışmalı durumlara ilişkin olarak bu işle görevlendirilmiş ve bir makam tarafından resmi olarak verilen bir karar veya belirtilmiş bir görüş anlamına gelmekteydi. Bu anlamda şeyhülislamlar tarafından verilen fetvalar, mutlak hüküm ifade eder ve gerek kanunen gerek dinen yaptırım gücüne sahip olurdu. Şeyhülislamlardan alınan fetvalar ile üç Osmanlı padişahı tahttan indirilmiştir. Yine Padişah II. Mahmud bir fetvaya dayanarak Yeniçeri Ocağı’nı tamamen lağvedebilmişti (Yalman, 2020, s. 12).

⁸ Basımevi ve matbaa konusunda verilen fetva şu şekildeydi:

Soru- “Şayet baskı konusunda yeteneği olduğunu ileri süren Zeyd; dil, mantık, felsefe, astronomi ve benzeri din dışı konularda yazılmış kitaplardaki harfleri ve şekilleri bir kalıba döktükten sonra kâğıdı bu kalıp üzerine baskı yapmak suretiyle bu kitapları çoğaltabileceğini söylüyorsa böyle bir baskı işlemine izin verilmesi şeriata uygun mudur? Bu konuda görüş bildirilmesi rica olunur.”

Cevap- “En iyisini Allah bilir. Eğer bir kişi düzgün bir kitabı kalıplar yaparak ve kâğıdı bu kalıplar üzerine baskı yapmak suretiyle bunu kısa bir zamanda kolayca birçok nüsha halinde çoğaltabiliyorsa, bu kitapların bollaşmasına ve dolayısıyla ucuzlamasına yol açacak ve satın alınmasını kolaylaştıracaktır. Bu ise büyük bir fayda sağlayacak olması nedeniyle takdire şayandır. Bu kişiye gerekli izin verilmesi ancak okumuş kimseler kalıba dökülecek şekilleri denetlemek üzere görevlendirilmelidir” (Yalman, 2020, s. 12).

Uzun uğraşlar ve sabır sonucu matbaayı kurmayı başaran İbrahim Müteferrika, aynı sabrı basacağı eserleri seçerken de göstermiştir. Bu basımevinde kitap olarak basılmış ilk eser, 1002 yılında hayatını kaybeden İmam Ebu Nasr Cevheri⁹’nin ‘*Sihah il- Cevheri*’ adlı kitabın çevirisidir. Bu çeviri Vankulu lakabıyla bilinen Mehmet Efendi tarafından yapılmıştır ve kitabın çeviri adı ‘*Kitab-ı Lügat-ı Vankulu*¹⁰’dur (İnuğur, 1993, s. 156).

Bu heyecan verici gelişmeye rağmen ilk 30 yıllık dönemde basılan kitapların sayısı fazla olmamıştır. Yalman’a (2020, s. 13) 1756 yılına gelindiğinde basılan kitap sayısı 25 ciltten ibaret 18 eserdir¹¹. Bu eserler toplamda 16.500 adet basılmış, Matbaayı kuranların ve onların yetiştirdikleri öğrencilerin ölümü ve uzun süren savaşların da felaketle sonuçlanması gibi nedenlerle 1756 ila 1783 yılları arasında basımevi ihmal edilmiştir. Bu dönemde neredeyse işlevini yitiren matbaa 1784 yılında yayınlanan bir fermanla yeniden açılmıştır.

Yalman’ın (2020, s. 14) Bianchi’yi kaynak göstererek aktardığı bilgilere göre 1828 yılında gelindiğinde Osmanlı’da basım işleri ivme kazanmış ve sözü edilen tarih itibarıyla 91 ciltten oluşan 80 eser basılmıştır. Yine II. Mahmud dönemindeki reformlarla birlikte basılan eser sayısı 1830-1842 yılları arasında 108’e ulaşmıştır. Koloğlu (1992, s. 11) ise; 1821 yılında Mehmet Ali Paşa’nın Mısır vilayetinde kurdurduğu Bulak Matbaası’nda ilk yirmi yıl içinde 243 Türkçe, Arapça ve Farsça kitap basıldığını kaydetmiştir. Aslında Mehmet Ali Paşa’nın bu girişimlerinin İstanbul çevresinde ilgi ve beğeni toplaması, buradaki basımevlerinin canlanmasını sağlamıştır.

2.2.3. Osmanlı’da İlk Gazeteler ve Takvim-i Vakayi

⁹ Kitabın yazarı Farabî İsmail Cevheri, Horasan’ın Farab şehrinde doğmuş bir dil ve tarih bilginidir. Horasan’dan Arap coğrafyasına giderek, 20 yıl süreyle Arap kabileleri arasında dolaşmış ve Arapça kelimeleri toplayarak bu eseri meydana getirmiştir. Eser girişinde “*Bu eseri Araplar dillerini bir Türk’ten öğrensinler diye yazdım*” demektedir (İnuğur, 1993, s. 156).

¹⁰ Bin nüsha halinde iki yıllık bir süre zarfında basılan kitap iki ciltten oluşmaktadır. Birinci Cilt 666, ikinci cilt ise 756 sayfadan müteşekkildir. Kitap, 31 Ocak 1729’da satışa sunulmuştur. Türkiye basın tarihinin bu ilk basılı eseri İstanbul Üniversitesi kütüphğinde saklanmaktadır (İnuğur, 1993, s. 156).

¹¹ Bu eserler şunlardır: Kâtip Çelebi’nin deniz savaşlarını anlattığı *Tühfe’tül – Kibar fî Efsar ül-Bihar*; Judas Thaddaeus Krusinsky adlı Polonyalı bir papaz tarafından yazılan ve İran- Afgan savaşlarını anlatan *Tarih-i Seyyah*; Emir Hasan El Süudi tarafından yazılan ve yeni keşfedilen Amerika kıtasındaki gariplikleri anlatan *Kitab-ı İklim-i Cedid (Tarih-i Hind-i Garbi)*; Timurleng’in hayatını anlatan ve Muhammed İbni Arapşah tarafından yazılan *Tarih-i Timur Gurgan*; Mısır divan kâtiplerinden Süheyli tarafından tercüme edilerek hazırlanan *Tarih-i Mısır ül-Kadime ve Mısır ül-Cedide*; Holmerdan adında bir rahibin yazdığı Türkçe – Fransızca konuşma ve gramer kitabı *Grammairia Turque*; Nazmizade Hüseyin Murtaza Efendi’nin eseri olan ve 737 ila 1720 yılları arasında Ortadoğu, Batı ve genellikle İslam ülkelerindeki gelişmeleri anlatan *Gülşen- Hulefa*; enteresan bilgilerin derlendiği *Usul ül- Hikem fî Nizam il- Ümem*; mıknaatısın mahiyetini anlatan *Füyuzat-ı Mıknaatisiye*; Kâtip Çelebi tarafından 1648 yılında tamamlanan ünlü *Cihan Nüma*; yine Kâtip Çelebi’nin diğer ünlü bir eseri olan *Takvim-üt-Teravîh*; Vakanüvis Mustafa Naima tarafından yazılan *Tarih-i Naima*; Vakanüvis Mehmet Reşit Efendi’nin üç ciltlik kitabı *Tarih-i Raşit*; Çelebizade İsmail Asım Efendi tarafından yazılan *Asım Tarihi*; Bosnalı Ömer Efendi’nin kaleme aldığı *Ahval-i Gazevat-ı Diyar-ı Bosna*; Halepli Hasan Şuuri Efendi tarafından hazırlanan Farsça – Türkçe sözlük *Ferheng-i Şuuri Lisan ül-Acem* (İnuğur, 1993, s. 156-161).

Osmanlı'da devlet eliyle ilk matbaa 1729 yılında kurulmasına rağmen, ilk gazetelerin yayınlanması çok sonralara denk gelmektedir. 18. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'daki gazetelerden haberi olan Osmanlı idaresinin ilgisi genellikle siyasal düzeyde kalmıştır. Gerek Osmanlı idaresi içinde gerekse toplumda egemen olan ve aslında yenilik hareketlerine karşı çıkan aşırı taassup anlayış, belki de Türkçe bir gazetenin yayın hayatına başlamasını yüz yıl kadar geciktirmiştir. Bu nedenlerle Osmanlı topraklarında ilk gazeteler yabancı dillerde ve genellikle Fransızca yayınlanmıştır. Fransız Elçiliği'nin Fransız Devrimi sıralarında İstanbul'da çıkarttığı 1795 tarihli *Bulletin des Nouvelles*¹² isimli gazete, Osmanlı'daki ilk gazete olarak kabul edilmektedir. Gazete, Fransız Devrimi'ni destekler mahiyette haber ve değerlendirmeler içermiştir (Koloğlu, 1992, s. 11; İnuğur, 1993, s. 165-166). Fransız elçiliği tarafından İstanbul'da çıkarılan bir başka gazete de *Gazetta Française de Constantinople*'dir. Ekim 1796'da çıkarılmaya başlanan gazete aylık periyotlarda ve dört sayfadır. Bu gazetenin yayın hayatı da yaklaşık iki yıl kadar sürmüş, Fransızların Mısır'ı işgal etme girişimleri nedeniyle İstanbul'daki Fransız elçiliği kapatılmıştır (İnuğur, 1993, s. 167). Yine Fransız elçiliği tarafında çıkarılan ve yayın hayatı sadece üç ay süren bir başka gazete de *Mercure Oriental* isimli gazetedir (Budak, 2012, s. 664). Bu gazeteler, ilk anda Türk basın tarihi değil de Fransız basın tarihiyle ilişkilendirilebilir. Çünkü Budak'a (2012, s. 664-665) göre; yayın dilleri Fransızca, hedefledikleri kitle de Osmanlı toplumundaki Fransızlardır. Bu yayınların amacı Fransız Devrimi ve bu devrimle oluşan yeni fikirleri Fransa dışındaki vatandaşlara aktarmak ve onları yeni rejim hakkında bilgilendirmektir. Osmanlı Devleti'ndeki Fransız vatandaşlar bu gazeteler sayesinde ülkelerindeki gelişmeleri öğrenebileceklerdir. Ancak, yukarıda isimleri geçen yayın organlarını sadece Fransız basın tarihine ait olarak kabul etmek doğru olmayacaktır. Bu gazetelerin politik bir amaçla çıkarıldıkları muhakkaktır ve hedef kitlelerinin yalnızca Fransızlar olduğu kuşkuludur. Sözü edilen gazeteler; Fransız Devrimi'nin bir propaganda aracı olarak Osmanlı halklarını etkilemeye çalışmak gibi amaçları da elbette olmuştur.

Bülten olarak nitelendirilecek bu yayınlardan sonra Osmanlı'da ilk gerçek gazete Alexandre Blacque¹³ isimli bir Fransız vatandaşının İzmir'de¹⁴ 1825 yılında çıkardığı

¹² Türkiye'de yayınlanan ilk gazete olma özelliğini taşıyan *Bulletin des Nouvelles*'in günümüze kadar ulaşabilen herhangi bir sayısı bulunmamasına rağmen, gazetenin Ağustos 1795'te yayın hayatına başladığı bazı kaynaklardan ve belgelerden anlaşılmaktadır (İnuğur, 1993, s. 166).

¹³ Alexandre Blacque, Osmanlı toplumu ve basın çevrelerinde Blak Bey olarak da anılmaktadır. Özellikle İzmir'de çıkardığı ve İngiltere, Rusya gibi ülkelere karşı Osmanlı politikalarını destekleyen gazeteler ününü Osmanlı sarayına kadar taşımıştır. *Moniteur Ottoman*'ın ardından *Takvim-i Vekayi*'nin kurulmasına destek veren Blak Bey, Fransa'da 'kralcı' olarak bilindiğinden yarı resmi bir gazetenin başında olması Fransız Elçiliğini rahatsız etmiştir. Bu durum diğer bazı devletlerin şikâyetlerine de konu olmuştur. 1836'da yılında gittiği Malta'da hayatını kaybeden Blak Bey'den sonra çocuklarının eğitim hayatları Osmanlı idaresi tarafından karşılanmıştır (İnuğur, 1993, s. 170).

¹⁴ Bu dönemde özellikle Fransızlar tarafından İzmir'de çok sayıda gazete çıkarılmıştır. Orhan Koloğlu, bu durumu Napolyon savaşlarının sona ermesinden sonra Akdeniz'de ticaretin canlanması ve İzmir'in gelişmesine bağlamaktadır. Bu savaşlardan

Spectateur de l'Orinet adlı gazetedir. Bu gazetenin ismi daha sonra *Courrier de Smyrne* olmuş ve uluslararası alanda ortaya çıkan sorunlarda Osmanlı çıkarlarının savunulmasında büyük hizmet görmüştür. Gazete, bu çerçevede özellikle Rusya'nın izlediği politikalara karşı bir yayın politikası geliştirmiştir. Gazetenin yayın politikası sadece Rusya değil; Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya gibi diğer ülkeleri de rahatsız etmiştir. Bu konudaki şikâyetleri¹⁵ pek dikkate almayan Osmanlı idaresi, gazetenin yayıncısı Blacque'yi İstanbul'a davet etmiş ve Osmanlı'nın çıkarlarını koruyacak resmi bir gazete çıkarmasını istemiştir. Ve böylece Fransa'da yayınlanmakta olan *Le Moniteur Officiel de la France* isimli gazeteden esinlenilerek 1831'de *Moniteur Ottoman* gazetesi kurulmuştur (Yalman, 2020, s. 18-19; İnuğur, 1993, s. 169; Koloğlu, 1992, s. 12). Yukarıdaki bilgiler ışığında Türkiye topraklarında gazetecilik faaliyetlerinin başladığı önemli merkezlerden birinin İzmir olduğu anlaşılmaktadır. Bunun da nedeni İzmir'in dönem itibarıyla ticaret merkezlerinden birisi olmasıdır.

Padişah II. Mahmud'un gazeteye verdiği önemin altında, Avrupa gazetelerinin Osmanlı'daki her türlü olayı, gerçekdışı bir söylemle 'Osmanlı Vahşeti' olarak sunmaları ve bu yönde olumsuz bir kamuoyunun oluşturmaları yatmaktadır. Örneğin ilk Yunan ayaklanması sırasında 15 bin Türk'ü öldüren Yunanlıların buna rağmen Avrupa basınında Türk vahşetinden bahsettirmesi ve daha sonra birçok azınlık grubun aynı yöntemi izlemesi Bâbîâli'yi çaresiz bırakmaktaydı. Bu yüzden hiçbir karşılık beklemeden Hristiyanlara karşı Osmanlı'yı destekleyen Blak Bey'den Bâbîâli çok memnundu. Blak Bey'in gazeteleri Osmanlı idaresine, propagandaya karşı Avrupalı gazetecileri, o zamanki deyimle '*publiciste*', kullanılabileceğini göstermiştir. Bâbîâli sonraki süreçte de Avrupalı gazetecilerin desteğine gereksinim duymuştur. Kimilerine göre ise Avrupa basını Bâbîâli'yi bu konularda yönlendirmiş ve bu durum Osmanlı basınına damgalayan öğelerin başında gelmiştir. Osmanlı basınının gazetecilik faaliyetlerini Avrupa basınına bakarak ayarlaması ihtiyacı da bu şekilde doğmuştur (Koloğlu, 1992, s. 13). Bundan da anlaşılıyor ki Osmanlı'da devlet eliyle gazetecilik faaliyetlerinin başlaması özellikle dış basına karşı bir cevap verme ihtiyacından doğmuştur. Yani Osmanlı idaresi uluslararası kamuoyunda gazetenin ne kadar etkili olduğunu anlamış ve kendisi de bir 'karşı propaganda' aracı olarak gazeteleri kullanmayı seçmiştir ve devlet eliyle gazetecilik faaliyetleri de bu anlayış çerçevesinde gelişmiştir.

sonra İzmir'de; Marsilya, İtalyan ve İngiliz limanlarıyla yakın ilişki kuran bir tüccar grubu ortaya çıkmış ve karşılıklı haber ihtiyacı son derece artmıştır. Nihayetinde bu durum bir nevi İzmir'de gazetecilik faaliyetlerini gerekli kılmıştır (Koloğlu, 1992, s. 11).

¹⁵ Orhan Koloğlu, Osmanlı idaresinin bu şikâyetleri dikkate almamasını o sırada Osmanlı yönetiminin 'basın hukuku' konusunda bir bilgisi olmamasına da bağlamaktadır. Bu yüzden Osmanlı yönetimi; *Courrier de Smyrne* ve *Blak Bey* ile ilgili yabancı devletlerin şikâyetlerini kapitülasyonlar çerçevesinde çözümlenecek bir Avrupalılar arası sorun olarak görmeyi tercih etmiş, bununla ilgili verilecek kararı Fransa elçisine bırakarak bir nevi konuyu geçiştirmiştir (Koloğlu, 1992, s. 12).

Osmanlı topraklarında ilk dönem gazetecilik faaliyetleri çerçevesinde yabancılar ve azınlıklar tarafından çok sayıda gazete yayınlanmıştır. Bu gazetelerden *Journal de Smyrne*, belli dönemlerde kesintiler olsa 1833 ila 1915 yılları arasında yayınlanmıştır. İzmir’de ayda altı defa yayınlanan haber gazetesi *Echo de l’Orient (Doğunun Sesi)* 1838 ila 1845 yılları arasında çıkarılmıştır. 1846 – 1866 yılları arasında İzmir ve İstanbul’da çıkarılan bir başka gazete de *Journal de Constantinople*’dir. Bu gazetenin adı daha sonra *La Turque* olarak değiştirilmiştir. Gazetenin yayına başlama yılı 1866’dır. İzmir’de 1841 – 1912 yılları arasında yayınlanan *İmpartial (Tarafsız)*, önce haftalık daha sonra da haftanın dört günü çıkan bir gazetedir (İnuğur, 1993, s. 170-172). Bu gazetelerden bazıları Osmanlı’nın son dönemlerine kadar yayın hayatlarını sürdürmüşseler de yayın hayatlarına Osmanlı’da gazetecilik faaliyetlerinin ilk dönemlerinde başladıkları için buraya alınmıştır.

Takvim-i Vakayi gazetesi ile ilgili ayrıntılara geçmeden önce Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır’da çıkarılan *Vakayi-i Mısriye* gazetesinden söz etmek gerekir. Aslında Sultan II. Mahmud tarafından çıkarılan *Takvim-i Vakayi* gazetesi Osmanlı’daki ne ilk Türkçe ne de ilk süreli yayındır. İlk Türkçe süreli yayın 20 Kasım 1828’de Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır’da haftada iki defa yayınlanan ve yayın dili Türkçe – Arapça olan *Vakayi-i Mısriye* gazetesidir¹⁶ (Yalman, 2020, s. 17-18). Gazete daha çok resmî bildirileri, yeni yasal uygulamaları ve Mehmet Ali Paşa’nın icraatlarını yansıtmak amacı taşımıştır¹⁷. Batıdaki basın ve gazetecilik faaliyetlerini sürekli takip eden Mısır Valisi, bir nevi ihtiraslarını gerçekleştirmek için böyle bir gazeteye gerek duymuştur. Bu yüzden gazetenin içeriği ve yayın politikası ile bizzat ilgilenen Mehmet Ali Paşa, Fransa’da eğitim almış kişileri gazetenin idaresine getirmiştir. Ancak, dönemin şartlarının getirdiği hassas denge nedeniyle, *Vakayi-i Mısriye* bir kamuoyu oluşturma aracı olmaktan çok bir savunma aracı olmuştur (Koloğlu, 1985, s. 68-69). Mehmet Ali Paşa ayrıca 1830 yılında Hanya’da *Vakayi-i Giridiye* isimli bir gazete de yayınlattmıştır (Koloğlu, 1992, s. 15). Batı dünyasını etkili bir şekilde takip eden Mısır Valisi’nin bu girişimlerinin altında yatan ana neden, kendi iktidarını güçlendirme isteğidir.

Osmanlı Türk basın tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen *Takvim-i Vakayi*’nin yayın hayatına başlaması ise Batı’daki gazetelerden neredeyse iki yüz yıl sonra olabilmıştır. Dışarıda

¹⁶ *Curnanlu’l-Irak* adlı Türkçe- Arapça bir gazetenin, 1816’da Vali Davut Paşa tarafından çıkarıldığına dair rivayetler vardır. Ancak bu gazetenin varlığına dair somut herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. **Geçersiz kaynak belirtildi..**

¹⁷ *Vakay-i Mısriye*, her şeyi yazmak için çıkarılan bir gazete değildi. Genellikle divanda ele alınan konulardan bazılarını yayınlıyordu. Koloğlu’nun **Geçersiz kaynak belirtildi.** aktardığında göre gazetenin bu özelliği 3-4 Aralık 1828’deki yayınlanan ilk sayısında yer alan sunuş (iftitatie) yazısında da dile getirilmiştir: “... Ülke işlerinin düzenli yönetilmesi ve düzeltilmesi ve halkın işlerinde rahatlaması amacıyla Velinimet Efendimiz Hazretleri Curnal Divanı’nı kurmuştur. Bu divan sonucu yararlı ya da zararlı olacak konuları, güncel olayları toplamaya ve aralarında zararlı olanları ayırmaya yönelikti. Hicaz, Sudan ve diğer bölgelerden gelen ve giden haberlerden memurlar ve görevlilerin örnek almalarına yarayacak olanların basılıp yayınlanması için emir vermişti”

olan gelişmeler, başka ülkelerde yayınlanan gazetelerden takip edilmiş ve padişah ve devlet idaresine buralarda yayınlanan haberlerle ilgili malumatlar verilmiştir. Bununla birlikte yukarıda değinildiği gibi o yıllarda İzmir’de yayımlanan Fransızca gazeteler de Osmanlı idaresi ve toplumda geniş yankı uyandırmıştır. 14 Eylül 1829’da imzalanan Edirne Anlaşması ve devamındaki süreçte, devlete yeni bir düzen vermek üzere ‘Islahat Meclisleri’ toplantılarını yapmaya başlamıştır. Osmanlı idaresi tarafından bir gazete çıkarılması görüşü ilk defa bu meclis toplantılarında gündeme gelmiştir (Topuz, 2018, s. 15). Padişah II. Mahmud’un isteği ile kurulan *Moniteur Ottoman* yarı resmi bir gazete hüviyetindeydi. Sultan Mahmud; bir taraftan *Takvim-i Vakayi*’nin kurulma hazırlıklarını sürdürürken diğer taraftan Babiâli’nin görüş ve politikalarını yansıtacak Fransızca bir gazete çıkarmayı düşünmüştü. Bu girişimler sonucu 1 Kasım 1831’de ismini bizzat Padişah II. Mahmud’un koyduğu *Takvim-i Vekayi* gazetesi kurulmuştur¹⁸. Osmanlı – Türk basın tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen *Takvim-i Vakayi*’nin ilk nüshasında yayınlanan bir mukaddime ile gazetenin çıkarılma gerekçesi de anlatılmıştır.

Yalman’a (2020, s. 19) göre bu mukaddimede çarpıcı olan nokta; Avrupa’da basın alanındaki ilerlemelere, Mısır’da yayınlanan Türkçe gazeteye ve Türkiye’deki Fransızca gazetelere değinilmemesiydi. Gazete, Türkiye’deki vakanüvislerin belli aralıklarla tarihi olayların kayıtları yayımlamaları geleneğinin mantıklı bir sonucu olarak takdim edilmişti:

“Geçmişteki olayları bilmek imparatorluğun kanun ve karakterini muhafaza etmesini ve milletin birliğini sağlar. Bu nedenledir ki hükümet her zaman tarihçileri görevlendirmiş, onların tuttukları kayıtları da yayımlamıştır. Bununla beraber olaylar cereyan ettiğinde halkın bilgisine sunularak gerçek niteliği açığa kavuşturulmazsa, insanlar hükümetin bazı icraatlarını hiç akla gelmeyecek biçimde yorumlayabilirler. İnsan tabiatı gerçeğini bilmediği olayları her zaman eleştirmeye ve ona karşı çıkmaya meyillidir. Bu yanlış anlamaları ve saldırıları önleyerek halka huzur sağlamak için olayların gerçek yüzünü göstermek gereklidir. Ayrıca bilim, güzel sanatlar ve ticaret alanında bir takım gerçeklerin açıklanması gerek halk gerek imparatorluk için de yararlıdır. Bu işin her gün el yazısı ile yazılarak yayımlanması zordu. Kolayı imparatorluk payitahtında mevcut olan matbaada basılması idi. Padişahın gerek tebaasına karşı duyduğu muhabbet gerek dost ülkelere karşı olan iyi niyeti malum olduğundan, bu kesimlerin de yararlanması için yayınlar Türkçe dışındaki dillerde de hazırlanacaktır. Bu iş için güvenilir bir yabancıнын görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Gazete iki bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde dahili işlerle ilgili resmi haberler; ikinci bölümde ise gayriresmi havadisler, eğitim, bilim, endüstri ve ticaret alanlarında

¹⁸ Sultan II. Mahmud’un gazetenin kurulmasına dair 1832 yılında yayımladığı fermana şu ifadeler yer verilmiştir: “Bir gazete çıkarılması uzun zamandır idealimdi. Ancak zaman bunun için uygun değildi ve ben bekledim. Şimdi zamanı geldi ve bunun kanunlarımıza dinimize aykırı bir tarafı olmadığı gibi herkes tarafından da yararlı görüldüğünü göz önüne alarak artık bir gazetenin yayımlanmasına başlanmasını istiyoruz” (Yalman, 2020, s. 19).

yazılmış yazılar ve ‘Kainatın Aynası’ başlığı altında zamana ve şartlara uygun olarak cereyan eden olaylar hakkında bilgiler olacaktır” (Yalman, 2020, s. 19-20)

Yukarıdaki mukaddimede de ifade edildiği gibi öncelikle *Takvim-i Vekayi*’de yayınlanan çok sayıda haberin Fransızca çevirileri *Moniteur Ottoman* gazetesinde de yayınlanmıştır. Takip eden yıllarda *Takvim-i Vakayi*, Ermenice, Rumca, Arapça, Farsça gibi çeşitli dillerde de yayın yapmıştır (Yalman, 2020, s. 19; İnuğur, 1993, s. 169). Mukaddimede dikkat çekici noktalardan biri de Osmanlı idaresinin tebaasına bir nevi politikaları hakkında bilgi verme isteğidir. Böylece halk, gerçekleri daha iyi anlayacak ve böylece yanlış anlamaların önüne geçilecektir.

Bir başka deyişle *Takvim-i Vakayi*, temelde bir tarih belgesi olarak düşünülmüş olmanın yanı sıra aynı zamanda bir eğitim aracı ve Osmanlı devlet düzeninin savunucusu olarak görülmüştür (Kabacalı, 2000, s. 49). Aslında gazetenin genel yayın anlayışı, mukaddime yazısında belirtildiği gibi devam etmiş olsa da bir süre sonra meydana gelen aksaklıklar, bitmeyen savaşlar gazetenin içerik olarak zayıf kalmasına ve istenilen kamuoyunu oluşturmamasına neden olmuştur.

Gazetenin Fransızca nüshasının *Moniteur Ottoman* olduğu yukarıda zikredilmişti. 1832’de yayınlanmaya başlanan Ermenice nüshasının adı *Haydarar Kir Liro Medz-i Derutyanın Osmanyar*’dır. *Takvim-i Vakayi*’nin Rumca adı ise *Ottomanikos Minitör*’dur. Gazetenin bunlar dışında Farsça nüshasının da olduğu bilinmesine rağmen bu nüshadan günümüze ulaşan bir örnek bulunmamaktadır (Kabacalı, 2000, s. 51). *Takvim-i Vakayi*’de Türkçeden başka dillerde yayın yapma ihtiyacının arkasında, Osmanlı’nın devletinin çok uluslu, çok dilli bir imparatorluk olmasının doğurduğu bir gerekçe olduğu açıktır.

Sultan Mahmud’un kurduğu gazete yayın hayatına garip bir şekilde başlamıştır. Yalman’ın (2020, s. 21) Vakanüvis Ahmet Lütfü Efendi’nin ‘*Tarih-i Lüftü*’ eserinden aktardığı bilgilere göre; gazeteye abone olacak okur aranması yerine bütün devlet memurları, başkent ve vilayetteki okumuş kimseler ile toplumun ileri gelenleri, hatta yabancı elçi ve sefirlerin isimlerini içeren bir liste hazırlanmış ve beş bin nüshanın neredeyse tamamı bu kişilere dağıtılmıştır¹⁹

1 Kasım 1831’de ilk sayısı çıkan ve haftada bir neşredilmesi düşünülen gazetenin yukarıda da ifade edildiği gibi bu yayın periyoduna tam olarak uyduğu söylenemez. Sonraki süreçte belirsiz ve uzun aralıklarla çıkmaya devam eden gazete bir nevi işlevini de kaybetmeye başlamıştır. Sonraki yıllarda çok sayıda Türkçe gazetenin yayın hayatına başlamasının *Takvim-*

¹⁹ Ahmed Emin Yalman’a göre, posta hizmetlerinin tam da gazetenin dağıtımına çıktığı bu yılda kurumlaşmasının altında, her hafta binlerce nüsha gazetenin dağıtımını gerçekleştirmek amacı yatmaktadır (Yalman, 2020, s. 21).

i Vakayi’yi işlevsiz hale getirdiği söylenebilir. Nihayetinde 1861 yılına gelindiğinde *Takvim-i Vakayi* resmi bildiri bültenine dönüşmüştür (Kabacalı, 2000, s. 49). Çoğu zaman yılda sadece 15-20 sayı çıkarılabilen *Takvim-i Vakayi*, en düzenli ve sürekli çıktığı yıllarda bile bu sayı 31’e ulaşabilmiştir. Dolayısıyla gazete haber verme işlevini büyük ölçüde yerine getirememiştir. O dönemde Meclis-i Vala başkanı Rifat Paşa’nın, *Takvim-i Vakayi*’nin düzensiz çıkması üzerine “*Tarihi yeni ama kendisi eski gazete*” ifadelerini kullandığı söylenmektedir. Bu ifade o dönemde *Takvim-i Vakayi*’ye unvan olarak yakıştırılmıştır (Girgin, 2009, s. 71). Gazetenin bu şekilde işlevsiz hale gelmesinin nedenlerinden biri de idarenin gazetecilik faaliyetlerine karşı olan ilgisizliğiyle de açıklanabilir. Böylece *Takvim-i Vakayi* amaçlarından bir diğeri olan tarih yazıcılığını da yerine getirememiştir.

1879 yılında kapatılan gazete, on iki yıl boyunca yayınlanmamıştır. Gazetenin kapanmasına sebep olan olayın bir dizgi yanlışlığı olduğu söylenmektedir. Gazete 1891 yılında yeniden yayınlanmışsa da yine 283. sayıdaki bir dizgi hatasından²⁰ dolayı 1892’de tekrar kapatılmış ve bir daha çıkarılması için 1908 Meşrutiyet’ine kadar 16 yıl beklenmiştir. 27 Temmuz 1908’de yeniden yayınlanan *Takvim-i Vakayi*, yayın hayatına 4 Kasım 1922’de Osmanlı hükümeti resmen ortadan kalkana kadar devam etmiştir. İnuğur (1993, s. 177-180) *Takvim-i Vakayi* gazetesinin bazı özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

- Gazetede noktalama işaretleri ve satırbaşları gibi dil bilgisi kurallarına dikkat edilmemiştir. Cümlelerin sonunda noktalama işareti konulmamıştır.

- Farklı puntolar olmadığından, bütün gazete aynı punto üzerinden dizilmiştir.

- Gazete çok dilli bir gazetedir.

- Gazete haberleri bir dönem oldukça zengin olmaya başlamış, dünyada olup biten garip olaylar hakkında haberler yapılmıştır. Ayrıca o dönemdeki kolera salgını ile ilgili Doktor Behçet Efendi’nin risalesinden parçalar yayınlanmıştır.

- Asakir-i Mansura’yı öven bir yazı, Türk gazeteciliğinin ilk makalesi olmuştur.

Sonuç olarak *Takvim-i Vakayi*; haber verme, eğitim aracı olma, devletin icraatlarını duyurma ve böylece kamuoyu oluşturma gayretleri ile yola çıkmış bir gazeteydi. Ancak gazetenin bu amaçlarına ulaşması kolay değildi. Öncelikle, gazetenin yayınlandığı dönemde Osmanlı toplumunda okur-yazar oranı çok düşük hatta okur-yazar olmak bir ayrıcalıktı. Öte

²⁰ Gazetenin kapanmasına neden olan dizgi hatası oldukça ilginçtir: 12 yaşındaki Felemenk Kraliçesi’ne bir nişan verildiğine dair gazetede yayınlanan haberde ‘*ita*’ kelimesi yerine ‘*hata*’ kelimesi yazılmıştır. Haberi okuyan ve padişah II. Abdülhamit’e yaranmak isteyen Fuat Bey adında bir vali, durumu padişaha jurnal etmiştir. Bu jurnalde Fut Bey, *Takvim-i Vakayi*’de “On iki yaşındaki nişan ita edilmekle hata edilmiş” şeklinde bir haberin olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine II. Abdülhamit sorumlu olarak gördüğü Müsteşar Reşit Bey’i görevden almış, musahhihlerden Hayreddin Nedim ve Hıfzı Beyleri de cezalandırmıştır (İnuğur, 1993, s. 178).

yandan konuşma dili ile yazma dili arasında fark bulunması da gazetenin arzulanan amaçlarını sekteye uğrattığı söylenebilir. Her ne kadar II. Mahmud bu durumun farkına varmış ve sade bir dil kullanılmasını istemişse de bunun gerçekleşmesi *Takvim-i Vakayi*'den çok sonra olacaktır (Kabacalı, 1999, s. 11). Padişah II. Mahmud'un bu konudaki isteğini devlet gazetesi yerine getirememişse de daha sonra kurulacak özel teşebbüs gazeteler, dilin sadeleşmesi noktasında çok önemli adımlar atacaklardır.

2.2.4. Ceride-i Havadis

İngiliz vatandaşı olan ve İstanbul'da yaşıyan William Churchill tarafından 1 Ağustos 1840'ta çıkarılan *Ceride-i Havadis* gazetesinin Türk basın tarihindeki önemi, her ne kadar resmi yayın organı görevi görse de sivil bir kişi ve özel sermaye ile çıkarılan ilk Türkçe gazete olmasıdır. William Churchill, gazeteyi bu dönemde kapitülasyonlar nedeniyle yabancılara verilen geniş imtiyazlardan faydalanarak çıkarmıştır²¹ (Koloğlu, 1985, s. 68-92). Aşağıda görüleceği gibi gazete her ne kadar bir yabancı tarafından kurulmuş olsa da devletin resmi yayın organı gibi faaliyet göstermiştir. Böyle olmasının en temel nedeni de Osmanlı idaresinin gazeteyi maddi olarak desteklemesidir.

Gazetenin ilk sayısında yayınlanan giriş yazısında çeşitli ülkelerdeki sosyal ve ekonomik gelişmeler ile mesleki, sanatsal ve eğitim alanındaki yeniliklerin Osmanlı vatandaşlarına aktarılacağı söylenmiştir. İlk yayın döneminde fazla satılmayan gazete bir dönem kapanmak zorunda kalmıştır. Server İskit (1937, s. 8), *Ceride-i Havadis* gazetesinin ilk dönemlerde ilgi görmemesini üç temel nedene bağlamaktadır. Bunlar; mündericatinin (içeriğinin) kuvvetsiz olması, kendisinden önce yayınlanan *Takvim-i Vakayi* gazetesinin bıraktığı olumsuz tesir ve eski idarenin kasten uyuşturduğu toplumun eğitim ve kültür seviyesinin düşük olmasıdır.

Ancak gazetenin sahibi William Churchill, hükümete baskı yaparak, maddi yardım almayı başarmış ve böylece gazete ekonomik olarak iyiye gitmeye başlamıştır. Devletten 20 yıl boyunca destek alan *Ceride-i Havadis*, bir nevi Osmanlı devletinin resmi yayın organı haline gelmiştir. Ayrıca gazetenin birçok ülkede muhabiri bulunduğu için, sayfalarında genellikle dış haberler neşredilmiştir. Gazetede çok sayıda edebi çevirilere de yer verilmiştir. Bu yönüyle

²¹ *Morning Herald* isimli İngiliz gazetesinin muhabirliğini yapan ve özel izinle Kadıköy'de yaşıyan William Churchill, avlandığı sırada bir çocuğun yaralanmasına neden olmuş ve halk tarafından yakalanarak adalete teslim edilmiştir. Olaydan sonra tutuklanarak hapsedilen Churchill, o dönemde yabancılara tanınan geniş haklar ve dokunulmazlıklar nedeniyle İngiliz elçiliğinin devreye girmesiyle kurtarılmış ancak olaylar bununla sınırlı kalmamıştır. Neredeyse iki ülkeyi karşı karşıya getiren olaydan sonra Dışişleri Bakanı Akif Paşa görevinden alınmış ve William Churchill'e nişan takılmakla kalmamış bazı ekonomik ayrıcalıklar da tanınmıştır. Buna göre Churchill'e 10 bin kantarlık zeytinyağı ihracatı hakkı ile bir de Türkçe gazete çıkarma izni padişah fermanı ile verilmiştir (İnuğur, 1993, s. 181-182).

gazetenin aydın ve dar bir kesime hitap ettiği söylenebilir (İnuğur, 1993, s. 182-183). Zaten gazetenin yazı kurulu *Takvim-i Vakayi*'nin eski çalışanlarından oluşturulmuştur. Görüleceği gibi tıpkı *Takvim-i Vakayi* gibi *Ceride-i Havadis* gazetesi de uzun bir süre geniş halk kitlelerinin ilgisine mazhar olamamıştır.

Ancak gazetenin yıldızı Kırım Savaşı'na denk dönemde parlamıştır. Mardin'e (2020, s. 166) göre gazetenin sahibi William Churchill'in savaş boyunca cepheden yolladığı savaş yazıları büyük ilgi uyandırmış ve İstanbullular gazeteye ilgi göstermiştir. Bunun yanında *Ceride-i Havadis*'in Viktor Hugo'nun *Sefiller* kitabının çevirilerini yayınlaması da okuyucu kitlesini cezbetmiştir.

William Churchill'in 1864'te hayatını kaybetmesi üzerine gazete oğlu Alfred Churchill tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Gazeteye yeni bir hüviyet kazandırmak isteyen Alfred Churchill, öncelikle *Ceride-i Havadis*'in ismini *Ruzname-i Ceride-i Havadis*²² olarak değiştirmiştir. Ve böylelikle *Ceride-i Havadis* ismi ile çıkan gazete 27 Eylül 1864 tarihli 1212. sayısından sonra tamamen kapanmıştır. 27 Eylül 1864'te yeni şekil ve içeriği ile çıkan *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, devlet tarafından ekonomik olarak desteklenmesine rağmen yayın hayatını fazla sürdürememiş ve bir süre sonra kapanmıştır. Gazetenin kapanmasına nedeni olarak bu dönemde *Tercüman-ı Ahval* gibi etkili gazetelerin ortaya çıkması gösterilmektedir (Girgin, 2009, s. 46-47; İnuğur, 1993, s. 184). Her ne kadar özellikle Kırım Savaşı döneminde gazetenin satış rakamları iyi gitmiş olsa da devlet tarafından desteklenen bu gazete bir süre sonra muhalif yayın yapan ve halkın ilgisine mazhar kalan özel teşebbüs gazeteler karşısında dayanamamıştır.

Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır'da çıkarılan *Vakayi-i Mısriye* ve Hanya'da yayınlanan *Vakayi-i Giridiye* gazeteleri, Sultan II. Mahmud'un çabaları ile yayın hayatına başlayan *Takvim-i Vakayi* ile William Churchill isimli İngiliz vatandaşı tarafından kurulan *Ceride-i Havadis* gazeteleri devlet ve iktidarla yakın ilişkiler içinde olduğu için ilk dönem gazeteciler genellikle devlet memurları olmuş ve geçimlerini devletin verdiği maaşla sağlamışlardır²³. Haliyle bu gazetecilerin iktidarın çıkarları dışında bir fikir beyan etmeleri mümkün olmamıştır. Bu yayınların başka ortak özelliklerinden biri de okuyucu kitlelerinin genellikle yönetici

²² Gazetenin yayın ekibi tamamen Türklerden oluşmuştur. Dönemin en yetenekli yazarlarından biri Sadrazam Sait Paşa da gazetede yazılar yazmıştır. Yazar kadrosunda yer alan diğer isimler ise şöyledir: Şair Ali, Hafız Müşfik, Ahmet Zarifi, Mehmet Efendi, Emin Bey, Nüzhet Efendi, Şair İsmet, Siret Bey, Ebuzziya Tevfik, Ahmet Rasim, Salih Efendi ve Süreyya Bey. Ancak bu yazarlardan hiçbiri gerçek isimlerini kullanmamışlardır **Geçersiz kaynak belirtildi..**

²³ Bu gazetede ki kadrolar, gerektiğinde başka görevlere atanmıştır. Bu anlamda Osmanlı'da basın hayatının ilk döneminde gazete kadrosunda çalışmak devlet memurları için daha üst görevlere atanmak için bir basamak olarak görülmüştür. Gazete kadrolarında çalışanlar arasında elçiler, Şuray-ı Devlet üyeleri, müsteşarlar, nazırlar hatta sadrazamlar çıkmıştır (Koloğlu, 1992, s. 16).

kadrodan oluşmasıdır. Buradaki temel amaçlardan biri de yönetici kesimin yeni yasal düzenlemeleri öğrenmelerini sağlamaktır (Koloğlu, 1992, s. 15). Devlet tarafından kurulan ya da desteklenen ilk dönem gazeteler, halktan beklenen ilgiyi görmemiştir. Ancak bütün bunlara rağmen bu gazetelerin Osmanlı topraklarında gazetecilik kültürünün yerleşmesinde önemli oldukları açıktır.

2.2.5. Tercüman-ı Ahval

Osmanlı topraklarında ilk dönem gazetecilik faaliyetleri arasında en önemli yerlerden biri de *Tercüman-ı Ahval* gazetesine aittir. Daha önceki gazetelerin bir nevi devletin yayın organı oldukları yukarıda ifade edilmişti. *Tercüman-ı Ahval* ise bu tanımlamanın ötesinde Türk Basın Tarihi için çok önemli bir tanımlamaya sahiptir: Tamamen sivil kişiler tarafından kurulmuş, iktidar desteği almayan özel Türkçe gazete. Bunun dışında gazete için kullanılan önemli tanımlardan biri de ilk '*fikir gazetesi*' olduğu şeklindedir. Gazete 1860 ile 1867 yılları arasında yayınlamıştır.

Osmanlı – Türk basın tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan *Tercüman-ı Ahval*, uzun soluklu bir gazete olmasının yanında, aynı zamanda günümüzdeki anlamda olmasa da özellikle *Ceride-i Havadis* gazetesine ile girdiği rekabette o dönemde bir tartışma ortamı yaratması bakımından dikkate değerdir (Bulunmaz & Çetin, 2021, s. 7). Daha çok iktidar tarafından desteklenen bir gazete ile iktidara muhalif yayın yapan diğer bir gazetenin yayınları ile karşı karşıya gelmeleri, Türk basınında gazeteler arasındaki ilk tartışmalar olması nedeniyle de önemlidir.

21 Temmuz 1860 tarihinde Agâh Efendi²⁴ tarafından yayınlanan *Tercüman-ı Ahval*, Türk basını için bir dönüm noktası olarak simgelenir. Hatta bazı kişiler Türk Basın Tarihi'ni *Tercüman-ı Ahval* ile başlatırlar (İnuğur, 1993, s. 184). Ancak Hıfzı Topuz (2018, s. 18) bu görüşe katılmamaktadır. Ona göre özellikle *Takvim-i Vakayi* gazetesine bir nevi okul görevi görmüş ve Türk basınında iz bırakan birçok gazeteci burada yetişmiştir. Bu kişiler aynı zamanda gazetecilik geleneklerinin oluşmasını da sağlamışlardır. Bu gazetede çalışanlar görevlerini yalnızca devlet memurluğu ile sınırlamamışlar, aynı zamanda kendilerini

²⁴ Ailesi nedeniyle 'Çapanzade' olarak da anılan Agâh Efendi (1832-1885), iyi bir eğitim almış ve Fransızca, İngilizce ve İtalyanca dillerini öğrenmiştir. Her ne kadar eğitimini yarıda bıraksa da gazeteyi kurmadan önce devlet memurluğu yapmış dönemin önemli aydınlarından biridir. *Tercüman-ı Ahval*'ı kurduktan sonra da devlet hizmetinde çalışmaya devam eden Agâh Efendi, Yeni Osmanlılar hareketinde katıldığı için devletli görevlerinden azledilmiş ve bunun üzerine Fransa'ya kaçmıştır. Çapanzade Agâh Efendi, Fransa'da kaldığı süre içinde muhalif basının gelişmesine de katkı sunmuştur. Gerek *Tercüman-ı Ahval*, gerekse de Agâh Efendi hakkında geniş bilgi için bkz: Server İskit: Hususi İlk Türkçe Gazetemiz Tercüman-ı Ahval ve Agâh Efendi. Ankara: Ulus Basımevi.

gazetecilik mesleğinin ilkelerine bağlı, gerçek gazeteci saymışlardır. Bu gazeteleri, burada çalışanları yok sayıp basın tarihini *Tercüman-ı Ahval* ile başlatmak çok yanlıştır. Aynı durum *Ceride-i Havadis* için de geçerlidir. Gazete her ne kadar bir İngiliz tarafından çıkarılmış olsa da çalışanlarının tamamı Türklerden oluşmuş ve tüm yazılar da bunlar tarafından kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Türkiye topraklarında gazetecilik faaliyetlerini *Tercüman-ı Ahval* ile başlatmak öncesindeki 29 yıllık emeği yok saymak olacaktır. Topuz'un bu savunması haklı ancak eksik kalmaktadır. Gerek *Takvim-i Vakayi* gerekse de *Ceride-i Havadis* gazeteleri sayesinde bir gazetecilik geleneğinin oluştuğu muhakkaktır. Ancak bu gazetecilik geleneğinin, gazeteciliğin evrensel meslek ilkelerine pek uyduğu söylenemez. Bu gelenek günümüze kadar devam etmiş ve herhangi bir güç odağına, ister iktidar yanlısı isterse de muhalif olsun, angaje olmuş gazetecilik faaliyetleri Türkiye'de *meslek* 'ten ziyade *'misyon'* olarak yürütülmüştür.

Gazetenin yayınlanması Osmanlı edebiyatı ve dili için yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Bu anlamda *Tercüman-ı Ahval* sadece gerçek anlamda ilk özel gazete olmanın ötesinde, aynı zamanda 20 yıl gibi kısa bir süre içinde beş yüz yıllık Asyalılığın son kırıntılarını da sahneden silip süpürerek yeni bir ekolün ayak sesi olmuştur (Yalman, 2020, s. 25). Bu yeni ekol, Türkiye topraklarına eleştirel gazeteciliği miras olarak bırakmış, gazeteciliğin bir meslek olarak tanımlanmasını sağlamıştır.

Tercüman-ı Ahval gazetesini kuran Agâh Efendi, aynı zamanda gazetede yazarlık da yapmıştır. Agâh Efendi, Türkiye'de profesyonel gazetecilik mesleğinin kurucusu olarak da bilinmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı topraklarında ilk muhalefetin doğmasına, Genç Osmanlılar adıyla ilk muhalif örgütün kurulmasına, milliyetçilik düşüncesinin gelişmesine fikirleriyle etki etmiş bir kişidir (İnuğur, 1993, s. 190). Agâh Efendi'nin bu özellikleri gazetenin yayın politikasını da etkilemiş, çok sayıda yeni sima fikirleriyle gazeteye katkı sunmuş ve bu dönemde gazeteci olarak tanınmıştır. Bu kişiler aynı zamanda sonraki dönemde Türk basının için çok önemli kişiler olmuştur.

Gazetenin en önemli yüzlerinden biri de İbrahim Şinasi'dir²⁵. Özellikle edebi konularda gazeteye destek veren Şinasi, gazetenin ilk sayısındaki *'mukkadime'* yazısını yazmış ve gerçek bir gazetenin görevinin ne olacağı ve bu gazetenin yapacağı hizmetlere değinmiştir. Şinasi

²⁵ Tercüman-ı Ahval'in kurucuları arasında olan İbrahim Şinasi (1826-1871), hükümetin imkânları ile Paris'te eğitim görmüş ve bu vesileyle Fransız aydınları ile yakın iletişim kurmuş biridir. Türkiye'ye döndüğünde ülkesinin modernleşme ihtiyacı içinde olduğunu gördü. Ona göre sürekli siyasi kışkırtmalar yerine yeni bir dille, basit ve ortak bir ifade tarzına ihtiyaç vardır. Bu nedenle dili iyileştirmek ve modernleştirmek için çaba sarf eden Şinasi, aynı mücadeleyi *Tercüman-ı Ahval* gazetesi ile yollarını ayırdıktan sonra çıkardığı *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde de vermiştir. Özellikle *Tasvir-i Efkâr*'da *'millet'* kavramı üzerinde sıkça durmuş; devleti, milletin refahı için çalışan bir müessese olarak tanımlamıştır. Türk unsurunun haklarını da açık bir dille savunan Şinasi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin sözcüsü durumuna gelmiştir. (Yalman, 2020, s. 25; Girgin, 2009, s. 117).

özetle; iç ve dış olaylardan seçme haberler ve eğitici yazıların gazetede yer alacağını söylemiştir. Gazete dilinin halkın rahatlıkla anlayacağı bir sadelikte olacağını da ifade eden İbrahim Şinasi, fertlerin düşünce ve kanaatleri açığa vurma hakkından da söz etmiştir (İnuğur, 1993, s. 186). Koloğlu (1992, s. 31) da *Tercüman-ı Ahval*'in kendisinden önce yayınlanan Türkçe ve diğer dillerdeki gazetelerden daha çok ilgi uyandırmasını, gerek gazete sayfalarında kullanılan basit dil gerekse de içerik bakımından toplumun ihtiyaç ve özlemlerine yanıt vermesinden kaynaklandığı aktarmaktadır. Gazetenin resmi görüşün dışında kalan konuları gündeme getirmesi, toplumsal sorunlarla ilgili haber ve değerlendirmelere yer vermesi ile okuyuculardan gelen mektupları yayınlaması gibi belirgin nedenler, onu diğer gazetelerden, daha doğrusu Osmanlı'daki kurulu gazetecilik anlayışından farklı bir yere koymuştur. Bütün bunlar halkın gazeteye ilgi göstermesini sağlamış ve böylece gazete kendinden önceki gazetelerin aksine geniş halk kitlelerine ulaşmayı başarmıştır.

İlk çıktığı yıl haftada bir yayınlanan *Tercüman-ı Ahval*, 22 Ocak 1861 tarihine denk gelen 25. sayıdan itibaren haftada üç gün çıkmaya başlamıştır. Sonraki süreçte ise haftada altı gün yayınlanmıştır. Yurt dışındaki gazeteler ile azınlıklar tarafından İstanbul'da çıkarılan gazetelerden alınma siyasal haber ve makaleler, ansiklopedik bilgi çevirileri gazete okurları tarafından ilgiyle okunmuş, bu ilgi beraberinde gazete sayfalarında resmi ve özel ilanların yayınlanmasını da getirmiştir (Kabacalı, 2000, s. 64). 1860 ile 1867 yılları arasında yayınlanan *Tercüman-ı Ahval* gazetesi hükümete yönelik eleştirel yayınlarından dolayı kapanma cezası da almıştır. Gazetenin iktidar ile olan münasebetleri, bu çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan '*Türkiye'de Basın – İktidar İlişkileri*' başlığı altında ayrıca ele alınmıştır.

2.2.6. Tasvir-i Efkâr

Bu çalışmanın Osmanlı'da ilk gazeteler başlığı altında değerlendirilecek son gazetesi *Tasvir-i Efkâr*'dır. 27 Haziran 1862'de yayın hayatına başlayan ve bir nevi *Tercüman-ı Ahval* ile birlikte diğer resmî gazeteler dışında '*hakiki Türk gazeteciliği*' olarak nitelendirilen gazetenin kurucusu Şinasi'dir. Daha çok içerik yönünde önem kazanan gazete; demokratikleşmeye katkısı ve düzeyli dil – edebiyat tartışmalarını başlatmasıyla seçkinleşmiştir (Kabacalı, 2000, s. 67). Gazetenin bu yayın anlayışında etkili olan kişi Şinasi'dir. Şinasi, *Tercüman-ı Ahval*'den aldığı gazetecilik deneyimlerini bu gazetede daha da geliştirerek göstermiştir.

Şinasi'nin bu gazeteyi çıkarma amacı tıpkı *Tercüman-ı Ahval*'de olduğu gibi; Türkiye'nin entelektüel hayatını olabildiğince Batılı ülkelerin düzeyine yaklaştırmaktı. Bu anlamda Şinasi,

politik sorunlardan uzak durarak tüm dikkatini bilimsel konulara, toplumsal meselelere ve özellikle dilin iyileştirilmesi ve sadeleştirilmesine vermiştir (Yalman, 2020, s. 25). Gazete logosunun altında ‘*Havadis ve Maarife Dair Osmanlı Gazetesi*’ şeklinde bir ibare yer almıştır (İnuğur, 1993, s. 193). Böylece gazete sadece haberleriyle değil fikir ve değerlendirmeleri ile de ön plana çıkmıştır.

Önceki dönemde yayınlanan gazetelerden *Takvim-i Vakayi* sadece olayları tespit etmiş ve resmi devlet bildirilerini yayınlamış; *Ceride-i Havadis* bunlarla birlikte dış basından haber ve makaleler derlemiş; *Tercüman-ı Ahval* ise fikir gazeteciliğini başlatmıştı. *Tasvir-i Efkâr* ise *Tercüman-ı Ahval*’ın açtığı yolu daha da genişletmiş bir gazete olarak basın tarihindeki önemli yerini almıştır (İnuğur, 1993, s. 192-193). Kendisinden önceki gazetelerin öncülükleri ve *Ceride-i Havadis*’le birlikte başlayan kültür-sanat ve dış haberler gibi yayınların okuyucu kitlesinin beğenisini kazanmasının da yardımıyla *Tasvir-i Efkâr*, kısa sürede siyasi fikir ve değerlendirmeler kadar yeni edebi ifadeler açısından da bir forum haline gelmiştir (Mardin, 2020, s. 167). Bu anlamda gazetenin Osmanlı’daki fikirsiz dönüşümlere ciddi bir katkı sunduğu söylemek mümkündür. İçeriğinin zenginliği, dilinin daha anlaşılır ve sade olması gibi nedenler gazetenin geniş halk kitleleri ile buluşmasını kolaylaştırmış ve böylece Osmanlı’da gazete okuyucusu kitlesi oluşmuştur.

Şinasi, kendi eliyle kurduğu gazeteyi yaklaşık olarak iki buçuk yıl kadar yönetmiş, 1865 yılında siyasal nedenlerle tutuklanacağı endişesi ile Paris’e gitmiş ve gazete yönetimini genç Namık Kemal’e²⁶ bırakmıştır. Namık Kemal’in 260. sayıyla başlayan idarecilik ve başyazarlığı 469. sayıdaki ‘*Şark Meselesi*’ni konu alan bir yazısından sonra oluşan tepkiler nedeniyle sona ermiştir. Namık Kemal’in de Şinasi gibi Paris’e gitmesinin üzerine gazete Recizade Mahmut Ekrem tarafından yönetilmiş ancak 1869 yılında yayınlanan 830. sayısından sonra kapanmıştır (Kabacalı, 2000, s. 67). Özellikleri ve içeriği ile *Tasvir-i Efkâr*, dönemin şatlarına göre teknik anlamda oldukça geliştirilmiş örnek bir gazete olmuştur. Gazete özellikle dizgi ve baskı konusunda başarılı olmuştur. *Tasvir-i Efkâr*’ın ilk sayısı Sultan Abdülaziz’e takdim edilmiş ve gazete padişah tarafından da çok beğenilmiştir. Sultan Abdülaziz, Şinasi’ye 500 altın ihsanda bulunmak istemiş ancak Şinasi “*Benim bu kadar çok parayla görülecek işim yoktur*” diyerek padişahın ihsanını kabul etmediği rivayet edilmiştir (Girgin, 2009, s. 71). *Tasvir-i Efkâr*’ın yayın politikası, politik tavrı ve iktidarla olan ilişkileri bu çalışmanın ‘*Türkiye’de Basın –*

²⁶ 21 Aralık 1840’ta Tekirdağ’da doğan ve çocukluk ve gençlik dönemlerinde özel eğitim alan Namık Kemal, gazetecilik kimliğinden daha çok şair kimliği ile ön plandadır. Yurtseverlik, hürriyet, millet kavramlarına bağlı bir Tanzimat Devri aydını olan Kemal, şiir ve gazetecilik faaliyetlerinin yanında tenkit, biyografi, tiyatro, roman, tarih ve makale türlerinde de çok önemli eserler vermiştir.

İktidar İlişkileri' başlığı altında ele alınmıştır. Bununla birlikte ilk dönem gazetecilik faaliyetleri de ilgili bölüm altında dönemin önemli olaylar çerçevesinde değerlendirilecektir.

2.3. Türkiye’de Yerel Basının Temelleri

Bu başlık altında Türkiye topraklarında yerel basının temellerinin nasıl atıldığı, Osmanlı’da ilk yerel gazetecilik faaliyetleri, Mütareke ve Millî Mücadele döneminde yerel basının görünümü ile Cumhuriyet kurulduktan sonra Türkiye yerel basını ele alınacaktır. Türkiye yerel basın tarihi, gerçek anlamda Osmanlı’da basın faaliyetlerinin başladığı ilk dönemden hemen sonra, 1860’lı yılların hemen öncesinde başlamış ve günümüze kadar süren devamlılık ve bu devamlılığın bir sonucu olarak ilk örnekleriyle benzerlik arz etmiştir. Aydeniz’e (2007, s. 10) göre Türk gazetecilik tarihi, yerel gazetecilik faaliyetleri ile ortaya çıkmıştır. Türk – Osmanlı basın tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen 1831 tarihli Takvim-i Vakayi gazetesinden çok önce Osmanlı taşrasında yerel ölçekte yabancı dillerde yayınlanan gazeteler bulunmaktadır. Bu anlamda Türkiye topraklarında ilk gazete örnekleri yerel gazetelerdir.

Nasıl ki yaygın – ulusal basın Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte bir mirası devralmışsa, bu durum yerel basın için de söylenebilir. Anadolu’da hâlâ yayın hayatını sürdüren çok sayıda yerel gazete bir nevi bu mirasın devamı niteliğindedir. Osmanlı’daki vilayet matbaaları ve bu matbaalarda basılan *vilayet gazetelerinin* Millî Mücadele ve devamında Cumhuriyet dönemlerinde Anadolu’daki yerel gazetelere ne şekilde öncülük ettiği, nasıl bir miras bıraktığı aşağıda detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

2.3.1. Vilayet Gazeteleri ve Osmanlı’da Taşra Basını

Vilayet Gazeteleri 1860’lı yılların ortasında Osmanlı taşrasındaki yeni idari yapılanma ile ortaya çıkmıştır. Çok hayırlı olan bu *sui generis*²⁷ oluşum, Osmanlı taşrasını matbaa ve gazete ile tanıştırmıştır. Vilayet matbaaları ve bu matbaalarda basılan *vilayet gazeteleri*; Türkiye topraklarında yerel gazeteciliğin doğuşuna öncülük etmişlerdir. *Vilayet gazeteleri*, Osmanlı’da yönetenlerle yönetilenler arasında bir çeşit iletişim kanalının ve bu şekilde kamuoyu denen şeyin oluşması ile taşra kültürüne de büyük katkı sağlamıştır (Kocabaşoğlu & Akan, 2019, s. 250). Bu anlamda Türkiye’de yerel basın tarihi genellikle 1860’lı yıllarla birlikte gün yüzüne çıkan ‘*vilayet gazeteleri*’ ile başlatılır. 1864 yılında Osmanlı devletinin idari yapısı ‘*eyalet*

²⁷ Sui Generis; kendine özgü özellikleri olan ve başka bir örneği olmayan, kendine özgü veya nevi şahsına münhasır anlamlarında kullanılan Latince bir ifadedir.

sistemi’nden ‘*vilayet sistemi*’ne evrilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı mahalli sistemindeki ilk büyük düzenleme olan bu değişiklik 7 Kasım 1864 tarihli ‘*Vilayet Nizamnamesi*’ ile olmuştur. Girgin’e (2009, s. 79) göre bu değişikliğin arkasındaki amaç, Ali Paşa’nın 1856 Islahat Fermanı’nın 13. fıkrasına denk düşen konuşmasında ifade edilmiştir. Ali Paşa özetle; halkın ülke işlerine katılımının sağlanması, merkezîyet usulündeki mutlakîyetçi anlayışın hafifletilmesi gerektiğini söylemiştir.

Vilayet Nizamnamesi, Osmanlı devleti bir nevi çağın gereklerine göre yeni bir merkezî ve yerel idare anlayışı benimsemiştir. Kurulan vilayetlerdeki idari yapı yeniden düzenlenmiş, her vilayette, kendi gereksinimlerini sağlamak amacıyla ‘*vilayet matbaaları*’ da kurulmuştur. Basımevleri, o güne kadar kısıtlı bir kültürel yapısı olan bölgelerin bu açıdan gelişmesine yardımcı olmuştur. Temel amacı vilayet merkezindeki valiliklerin kırtasiye ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan bu matbaalarda özel kişilerin de yayın yapmaları kabul edilmiştir. Bu matbaalarda tarih açısından son derece önemli belgeler olan ‘*vilayet salnameleri*’ yayımlanmıştır. Diğer önemli noktalardan biri de ‘*vilayet gazeteleri*’nin yayınlanması olmuştur. Böylece; Osmanlı taşrasındaki birçok vilayet ilk defa gazete ile tanışmış ve Osmanlı topraklarında yerel gazeteciliğin yaygınlaşması sağlanmıştır. Uygulama ile gazetelere Türkçeyle birlikte bölgede yaygın olarak kullanılan ikinci ve kimi zaman üçüncü bir dilde yayımlanabilme olanağı da tanınmıştır. Aslında Osmanlı topraklarında ilk yerel gazete 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi’nden dört yıl önce yayın hayatına başlamıştır. Suriye’deki karışıklıkları bastırması için geniş yetkiler verilen Fuat Paşa, 1860’ta Beyrut’ta *Hadikat al-Ahbar* gazetesini çıkarmıştır. Resmi yönetimin yayın organı olan ve Türkçe – Arapça dillerinde yayın yapan gazete aynı zamanda ilk vilayet gazetesi olarak bilinmektedir (Koloğlu, 1992, s. 20-21). Vilayet gazeteleri sayesinde Türkiye topraklarında özellikle Türkçe yerel gazete geleneği gelişmiştir ve gelenek yukarıda da ifade edildiği gibi günümüze kadar devam eden bir sürekliliği beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde Osmanlı taşrasında özellikle azınlıklar tarafından çıkarılan yayınlar ve yayınların politikaları dikkate alındığında *vilayet gazetelerinin* aynı zamanda bir karşı propaganda aracı olarak düşünüldüğü söylenebilir. Bu anlamda bu gazeteler özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesinde Müslüman tebaanın sesi olmuş, kimi *vilayet gazetesi* Milli Mücadele döneminde de önemli işlevler üstlenmiştir. Bununla birlikte Koloğlu (1992, s. 21), bu gazetelerin yayın dili olarak sadece Türkçe ile yetinilmemesinin, Osmanlı idaresinin tüm uyruklarını eşit sayarak onlara hizmet vermeyi planladığı anlamına geldiğini söylemektedir. Böyle bir anlayış aynı zamanda yerel dil ve kültürlerin gelişmesine de fırsat tanımıştır. Öte

yandan *vilayet gazetelerinin* en önemli işlevlerinden biri de bir eğitim aracı olarak da kullanılmasıdır.

Giderek yaygınlaşan vilayet matbaaları ve bu matbaalar aracılığı ile yayımlanan *vilayet gazetelerinde* zaman zaman ekler de verilmiştir. Genellikle haftalık yayın yapan bu gazetelerin düzenli bir şekilde çıktığı söylenemez. Ancak zamanla yaygınlığı artan bu uygulama ile 1876'da devletin merkezi konumundaki İstanbul dışında, 22'si vilayet gazetesi olmak üzere 29 gazete yayımlanmıştır. Bu gazetelerden 11'i bugünkü Türkiye sınırları içerisinde neşredilmiştir. (Girgin, 2009, s. 81). Bununla da sınırlı kalınmamış, bu gelenek ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Bu sayede özellikle valilikler tarafından birçok vilayet merkezinde yerel gazeteler kurulmuş, bunların büyük çoğunluğu da Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar yayın hayatlarını devam ettirmiştir.

Vilayet Nizamnamesi'nden sonra yayın hayatına başlayan ilk gazete Rusçuk vilayetinde çıkarılan *Tuna*²⁸ gazetesidir. Mithat Paşa'nın kurulmasına öncülük ettiği gazete, 14 Mart 1865 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. *Tuna*'nın yayın dili Türkçe ve Bulgarcadır. Gazetenin en önemli simalarından biri de Ahmet Mithat Efendi'dir. *Tuna* gazetesi her şeyden önce bölgesel bir gazetedir. Gazete sayfalarındaki konuları büyük oranda bölgesel ve yerel özellik taşımıştır²⁹ (Kocabaşoğlu, 1991, s. 149; Topuz, 2018, s. 31). Öne çıkan vilayet gazetelerinden biri de yine Mithat Paşa'nın Bağdat Valisi olarak görev yaptığı dönemde yayımlanan *Zevra* isimli gazetedir. Gazetenin çıkarılmasında *Tuna*'da olduğu gibi Ahmet Mithat Efendi'nin büyük emekleri vardır. Gazete 1869'da yayın hayatına başlamış, yayın dili ise Türkçe ve Arapça'dır (Topuz, 2018, s. 32). Dikkat edileceği üzere vilayet gazeteleri hangi bölgede yayınlanıyorsa o bölgede Türkçe dışında en çok kullanılan dil veya dillerde de yayınlanmıştır.

Bir başka önemli vilayet gazetesi Erzurum'da 1867'de yayınlanan *Envar-ı Şarkıye* (Doğu'nun Nurları) isimli gazetedir. Erzurum vilâyetinde yayınlanan *Envar-ı Şarkıye*, sayfalarında iç haberlerle birlikte ve ülke dışındaki gelişmelere de yer vermiştir. Yaklaşık 20 yıl boyunca Türkçe – Ermenice dillerinde yayınlanan gazetenin Ermenice bölümü daha sonra kaldırmıştır. 1916'da Rusların Erzurum'u işgal etmesinden sonra kapanan gazete, 1918 yılının sonralarına doğru yeniden yayınlanmıştır. Harf devrimi ile gazetenin adı 1929'da *Erzurum*

²⁸ *Tuna* vilayet gazetesi ve gazetenin basıldığı vilayet matbaası, Türk basın tarihi açısından önemli kalemlerin yetiştirildiği bir okul olmuştur. Matbaayı kurup faaliyete geçiren Tuna Vilayeti Valisi Mithat Paşa, Sadrazamlık makamına kadar yükselmiş ve aynı zamanda Osmanlı'nın ilk anayasasının hazırlanmasında büyük emekler vermiştir. Edebiyat tarihinde 'hace-i evvel', basın tarihinde ise 'yazı makinesi' olarak anılan Ahmet Mithat Efendi'nin gazetecilik mesleğine başlaması *Tuna* gazetesi ile olmuştur (Kocabaşoğlu, 1991, s. 145).

²⁹ *Tuna* gazetesi ile ilgili detaylı bir araştırma için Bkz: Uygur Kocabaşoğlu: *Tuna Vilayet Gazetesi (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM 2.2 (1991))*.

olarak değiştirilmiştir (Varlık, 1990, s. 99). *Envar-ı Şarkîye*, Anadolu’da yayınlanan ilk Türkçe gazete olması bakımından önemlidir. Gazete sadece Erzurum değil, vilayet bağlı diğer sancaklarda da muhabir bulundurmuş ve buradaki gelişmeleri de okuyucusuna duyurmuştur. Gazete ile ilgili bu güne kadar yapılmış en önemli çalışmalardan biri Muammer Yaşar’ın ‘Anadolu’da İlk Türk Gazetesi’ adını taşıyan monografisidir. Bu monografide Yaşar Envar-ı Şarkîye’nin yayın hayatına başlamasını şu şekilde anlatmaktadır:

“Sultan Abdülaziz, Nisan 1863’te yaptığı Mısır gezisinden çok olumlu izlenimlerle dönmüştü. Sultan, Mısır’ın çeşitli vilayetlerinde gazeteler çıkarıldığını öğrenmiş ve Anadolu’yu aydınlatacak başka önlemler düşünmeye başlamıştı. Envar-ı Şarkîye bu düşüncenin bir ürünü oldu. Gazetenin kurulmasını Anadolu’nun kalkınması fikrinin bir başlangıcı da saymak gerekir. Çünkü Padişah sadece Erzurum’da değil, çeşitli vilayetlerde birer matbaa kurulmasını, gazete çıkartılmasını ve birer de salname (yıllık) yayınlanmasını öngörüüyordu. Bu karar, İstanbul’un yüzyıllarca unuttuğu Anadolu’ya nihayet katılmasının bir işaretiydi” (Çiğ, 2007, s. 48)

Koloğlu (1992, s. 21-22) 1860 ila 1908 arası dönemde çıkarılan vilayet gazeteleri ve çıkarıldıkları yer ile yayın dillerini şu şekilde vermektedir:

Gazetenin Adı	Yayın Yılı	Yayın Yeri	Yayın Dili
Hadika al-Ahbar	1860	Beyrut	Türkçe – Arapça
Tuna	1865	Ruşçuk	Türkçe – Bulgarca
Suriye	1865	Şam	Türkçe – Arapça
Trablusgarp	1865	Trablusgarp	Türkçe – Arapça
Gadir el Fırat	1867	Halep	Türkçe – Arapça
Lübnan	1867	Cebeli Lübnan	Türkçe – Arapça
Envar-i Şarkîye	1867	Erzurum	Türkçe – Ermenice
Girit	1867	Girit	Türkçe – Rumca
Edirne	1868	Edirne	Türkçe – Rumca
İşkodra	1868	İşkodra	Türkçe
Yanya	1868	Yanya	Türkçe – Rumca
Diyarbakir	1869	Diyarbakir	Türkçe – Ermenice
Hüdavendigar	1869	Bursa	Türkçe – Ermenice

Fırat	1869	Halep	Türkçe – Arapça
Konya	1869	Konya	Türkçe – Rumca
Selanik	1869	Selanik	Türkçe –Bulgarca – Rumca – Yahudice
Trabzon	1869	Trabzon	Türkçe – Rumca
Zevra	1869	Bağdat	Türkçe – Arapça
Prizren	1871	Prizren	Türkçe – Sırpça
Kastamonu	1872	Kastamonu	Türkçe
Seyhan	1872	Adana	Türkçe – Rumca
Yemen	1872	Yemen	Türkçe – Arapça
Rumeli	1873	Manastır	Türkçe
Ankara	1874	Ankara	Türkçe
Aydın	1874	İzmir	Türkçe
Neretva	1876	Hersek	Türkçe – Sırpça
Kosova	1877	Priştine – Üsküp	Türkçe- Sırpça
San’a	1877	San’a	Türkçe – Arapça
Sivas	1878	Sivas	Türkçe
Cezair-i Bahri Sefid	1882	Rodos	Türkçe – Rumca
Mamüretü’l Aziz	1883	Mamüretü’l Aziz	Türkçe
Manastır	1884	Manastır	Türkçe
Musul	1884	Musul	Türkçe
Beyrut	1888	Beyrut	Türkçe – Arapça
Kudüs	1903	Kudüs	Türkçe - Arapça
Hicaz	1906	Hicaz	Türkçe – Arapça

Genellikle padişah ve Osmanlı idaresi ile ilgili haberlerin yer aldığı *vilayet gazeteleri*, bunun yanında yayınlandıkları bölgedeki gelişmeleri, devlet idaresindeki atama, yükselme ve ödüllendirmeleri, yasal düzenlemeleri, toplumsal ve ekonomik anlamdaki gelişmeleri, yerel idarenin faaliyetlerini de sayfalarına taşımıştır (Koloğlu, 1992, s. 23). Bu anlamda her bir *vilayet gazetesi* yayınlandığı yöre ve bölge için tarihi bir referans belgesi olma özelliği de taşımaktadır. Bununla birlikte bu gazeteler aynı zamanda birer hafıza mekanları olarak da değerlendirilebilir.

Vilayet Gazeteleri her ne kadar Osmanlı idaresinin denetimi altındaysa da kimi zaman öz-eleştirel değerlendirmeler de gazete sayfalarında yayınlanmıştır. Örneğin; Koloğlu'nun (1992, s. 24) aktardığına göre Erzurum'da yayınlan *Envâr-ı Şarkîye* gazetesinde 1870 yılında yer alan bir toplumsal eleştiri yazısında kullanılan ifadeler oldukça dikkat çekicidir. Yazıda, Frenklerin gece gündüz çalışmasına rağmen Osmanlıların böyle bir çabalarının olmadığı ifade edilmiştir. Osmanlı'daki vatanseverlik biçiminin de sert bir dille eleştirildiği yazıda, yerel üretimin olmaması nedeniyle dışarıya bağlı olmanın büyük bir ayıp olduğu vurgulanmıştır. Bu çalışmanın dördüncü bölümünde görüleceği gibi *Van* vilayet gazetesinde de boş milliyetçilik ile mevcut vatanseverlik anlayışı eleştirilmiştir.

Trablusgarp gazetesinde 25 Haziran 1874 yılında kaleme alınan 'Anadolu'da Açlık' başlıklı bir yazıda da Anadolu coğrafyasındaki zorlu ekonomik şartlardan söz edilmiştir. Yazıda İstanbul ve Avrupa gazetelerindeki haberlere dayanılarak Anadolu'da büyük bir açlık krizinin yaşandığı ifade edilmektedir (Koloğlu, 1992, s. 24). Bu iki örnekten anlaşılacağı üzere *Vilayet Gazeteleri* sadece iktidarın belirlediği yayın politikasına uymamış, gerektiğinde toplumsal eleştiri örnekleri de vermişlerdir.

İlk yıllarında *Tuna* ve *Hüdavendigâr* gibi nitelikli *vilayet gazeteleri*, İstanbul gazetelerini aratmayan gazetecilik örnekleri ortaya koymuştur. Devam eden süreçte yozlaşan bu gazeteler özellikle II. Abdülhamit döneminde, padişahı övmek dışında yayın yapmayan, çok sıkı bir denetim altında tutulan İstanbul gazetelerinin yazdıkları dışında bir şey yazamayan, vali paşaları ve vilayet mektupçularının İstanbul'a hulûs çektikleri bir varakpareler haline gelmiştir. Başka bir ifade ile 1878 ile 1908 yıllarını kapsayan dönem bu gazetelere bağlanan umutların söndüğü bir dönem olmuştur (Kocabaşoğlu & Akan, 2019, s. 250). II. Abdulhamit döneminde sadece İstanbul'daki basın susturulmamış, vilayet gazeteleri de işlevsiz hale getirilmiştir. Ancak buna rağmen bazı vilayetler bu dönemde vilayet matbaası ve gazetesi ile tanışmıştır.

Osmanlı'nın son yıllarına kadar çeşitli vilayet merkezlerinde yayımlanan *vilayet gazeteleri*; çıkarıldıkları bölgelerin ilk yerel gazeteleri olma özelliği taşımışlardır. Bu anlamda

Anadolu’da gazetecilik kültürünün oluşmasını sağlamalarının yanı sıra bölge ve yöre kültürüne de katkı sunmuşlardır. Sayfa sayısı 2 veya 4 arasında değişen gazeteler, halkın okuması için bazı vilayet merkezlerinde duvarlara asılmıştır (Uçak & Erkal, 2019, s. 96). Ancak bu gazetelerin halk tarafından ilgi görüp görmedikleri ve ne kadar basıldıkları ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşamamıştır.

1908’de Hürriyet’in ilanından sonra *vilayet gazetelerinin* durumu da gündeme gelmiş, bunların tasfiye edilmeleri ya da ıslah edilmeleri yönünde öneriler ortaya atılmış ancak dikkate değer bir gelişme yaşanmamıştır. Bazı *vilayet gazeteleri* kapanırken; II. Meşrutiyet yönetimi bazı liva ve vilayetlerde yenilerini de kurmuştur. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gibi gelişmeler, makine, alet edevat ve personel yönünden vilayet matbaaları ve gazetelerinin durumları da ağırlaştırmıştır (Kocabaşoğlu & Akan, 2019, s. 250). Nihayetinde çok önemli bir adım olan bu gelişmenin amacına ne kadar ulaştığı bilinmemekle birlikte, yukarıda da ifade edildiği gibi bu gazetelerin en önemli katkısı, Osmanlı taşrasında gazetecilik kültürünün oluşmasına temel oluşturmalarıdır.

Türk yerel basınının ilk örnekleri olan *vilayet gazetelerinin* ve basıldıkları matbaaların önemi ve özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır (Koloğlu, 1992, s. 22-24; Girgin, 2009, s. 83-86):

- Osmanlı’daki *Vilayet gazeteleri*, Anadolu’da gazetecilik faaliyetlerinin başlamasına öncülük ve rehberlik etmişlerdir.

- Bazı bölgelerin ilk defa gazete ile tanışmaları *Vilayet gazeteleri* ile olmuştur.

- Gazetelerin baskılarının yapıldığı vilayet matbaaları, kamu ihtiyaçları ile birlikte özel sektörün de hizmetine sunulmuş, bu durum yerel basının başlamasına ve saygınlık kazanmasına katkı vermiştir.

- Matbaalarda çalışanlar önceleri İstanbul’dan getirilmiş, bu kişiler bölgeden matbaacıların yetişmesini sağlamışlardır.

- Bazı vilayetlerde matbaacılık bir meslek haline gelmesi için sanat okulları açılmıştır.

- Basımevi için gerekli maddi desteğin tamamı merkezi hükümet tarafından sağlanmıştır.

Dolayısıyla devlet denetiminde idare edilen bir basımevinde yayın faaliyeti yapmak bir tür ön sansür anlamına gelmekteydi. Ancak buna rağmen bu gazetelerin taşranın kültür yaşamına bir hareketlilik getirdiği açıktır.

- Gazeteler genellikle vilayet mektupçuları tarafından idare ediliyordu. Bu yolla buralardan çok önemli gazeteciler de çıkmıştır. Örneğin Ahmet Mithat Efendi *Tuna* ve *Zevra*

gazetelerinde çalışmış ve kendini gösterme imkânı bulmuştu. Bir diğer örnek ise *Trablusgarp* gazetesinde yöneticilik yapan Şemsettin Sami'dir.

- Vilayetlerde vilayet mektupçusu olarak görev yapan çoğu kişi aynı zamanda gazetecilik konusunda deneyimli kişilerdi.

- Bu gazeteler bilinçli bir gazetecilik faaliyetine sahne olmuşlardır.

- Bu gazeteler her ne kadar tamamen devlet idaresi tarafından yönetilmişlerse de toplumsal eleştiriler, yoksulluk gibi konularda da yazılar yayınlanmıştır.

- Birçok vilayette yazı yeteneği olanlardan yayın kurulu oluşturulmuştur.

- Gazetede yer alan yazılar çoğu zaman imzasız yayınlanmıştır.

- İki dilde yayın yapan gazetelerde her iki dildeki metinler aynıdır.

- Anadolu'daki bazı gazetelerde Türkçe metinler Ermenice ve Rumca alfabelerle ama yine Türkçe olarak yer almıştır.

- Yazıların konuları döneme göre farklılar arz etmektedir.

- Resim ve karikatürlerin yok denecek kadar az olduğu gazetelerin baskı adedi 500 kadardır.

- Anadolu'daki birçok il ile Osmanlı'dan ayrılarak kurulan bazı Ortadoğu ülkeleri, basın tarihlerini Vilayet Gazeteleri ile başlatmaktadırlar.

- '*Basın Patlaması*' olarak değerlendirilen İkinci Meşrutiyet'tin ardından Osmanlı topraklarının farklı yerlerinde çok sayıda gazetenin çıkarılmaya başlanması, *vilayet gazetelerinin* ne kadar başarılı olduklarını ve ilgi gördüklerini göstermiştir.

- Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal ve Anadolu Hükümeti de Erzurum ve Sivas'taki vilayet matbaalarını kullanmış ve milli mücadele basını bu temel üzerinde şekillenmiştir. Ancak aynı dönem işgal atındaki vilayetlerdeki gazeteler işgalcilerin sözcülüğünü yapmıştır. Aynı zamanda bazı yörelerdeki gazetelerin zaman zaman padişah ve saltanat yanlılığı Millî Mücadele döneminde sıkıntılar yaratmıştır.

- *Vilayet Gazetelerinin* yayınlarda bilinçli bir gazetecilik yaklaşımı görülmektedir.

- Gazetelerde yayınlanan yazı ve haberlerin büyük bir bölümü İstanbul gazetelerinden alıntılanmıştır³⁰.

- İkinci Abdülhamit'in padişahlığı sırasında iktidarı rahatsız eden yazılardan dolayı 1889'da çıkarılan bir genelge ile bu gazetelerde yayınlanacak tüm yazıların İstanbul gazetelerinden alınması zorunluluğu getirilmiştir. Bu yasak daha sonra edebiyat ile ilgili yazılarda da uygulanmıştır.

³⁰ Türk yerel basın tarihinde çok yaygın olan bu uygulama aslında günümüze kadar devam eden bir geleneği de getirmiştir. Bu yönteme '*altın makas*' denilmektedir.

- Bu uygulamaların da etkisiyle *vilayet gazetelerine* olan ilgi azalmıştır. Bunun üzerine Osmanlı idaresi tarafından 1903 yılında bir kararname hazırlanmıştır. Bu kararnamede, vilayetlerde çıkan gazetelerinin; yörede ziraat ve doğal kaynakların kullanımı ile ilgili sorunları gündeme getirmediikleri, halkın kültürel ve mesleki gelişimi noktasında katkı sunmadıkları belirtilmiştir. Kararnamede, sözü edilen sorunların ortadan kaldırılması için gazete sahiplerinin herkesin anlayabileceği dilde yazılar yazmaları ve muhtarların gazetelere abone olmaları gerektiği de ifade edilmiştir.

Sonuç olarak *vilayet gazeteleri*, Osmanlı idaresinin sesini taşraya daha güçlü duyurmak amacıyla yayınlanmışlardır denilebilir. Ancak, çoğu zaman devlet idaresinden gerekli yardımları alamayan birçok gazete yayın hayatına devam edememiş ve kapanmıştır. Özellikle İkinci Meşrutiyet dönemiyle birlikte oluşan özgürlük ortamında bir '*basın patlaması*' olmuş ve sadece İstanbul'da değil birçok yerde yeni gazeteler yayın hayatına başlamıştır. Bu dönemde ve devam eden yıllarda özellikle azınlıklar tarafından çıkarılan ve Osmanlı idaresi tarafından çoğu zaman '*yıkıcı*' olarak nitelendirilen gazetelere karşılık verecek yerel gazeteler de yayımlanmıştır. Yine genellikle devlet destekli çıkarılan bu gazetelerin çoğunun künyesinde '*vilayet gazetesidir*' ibaresi yer almıştır. Bu anlamda, Türk Basın Tarihi'ni konu alan çalışmalarda sadece 37 vilayet gazetesinden söz edilmesi, sayının bu kadarla sınırlı kaldığı düşüncesine neden olmaktadır. Örneğin Van Vilayetinde 1893 yılında çıkarılan *Van Gazetesi*³¹ '*vilayet gazetesidir*' ibaresi ile çıkmaktadır ve gazetenin basıldığı matbaa da Vilayet Matbaasıdır. Ve bu gazete sözü edilen çalışmaların büyük bir çoğunluğunda zikredilmemektedir.

Bir başka örnek ise *Karesi gazetesidir*. Karesi'nin 1881 yılında vilayet olmasından beş yıl kadar sonra 5 Mart 1886'da çıkarılan gazete, vilayetin resmî gazetesidir. Gazete logosunun hemen altında diğer *vilayet gazetelerinde* olduğu gibi "*Her hafta çarşamba günü neşr olunur vilayetin resmi gazetesidir*" ibareleri yer almaktadır (Haykır, 2021, s. 146). *Vilayet gazeteleri* olarak tanımlanan diğer bazı gazeteler ise şunlardır: 29 Ağustos 1910 yılında Kayseri'de yayımlanan *Erciyes Vilayet Gazetesi*, Bolu'da 15 Ocak 1914 yılında çıkarılan *Bolu Vilayet Gazetesi*, 1915 yılında Eskişehir'de yayımlanan *Karacahisar*, Kocaeli'nde 1917 yılında yayımlanan *Kocaeli Gazetesi*, Van'da 1914 yılında çıkarılan *Çaldıran Gazetesi*³².

Osmanlı topraklarında *vilayet gazeteleri* dışında taşrada azınlıklar tarafından çıkarılan çok sayıda gazetenin olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bununla birlikte devletin resmi yayın organı olmayan, özel kişilerce çıkarılan Türkçe yerel gazeteler de mevcuttur. Ancak gerek

³¹ *Van Gazetesi* ile ilgili detaylı bilgiler bu çalışmanın Dördüncü Bölümü'nde ele alınmıştır.

³² *Çaldıran Gazetesi* ile ilgili detaylı bilgiler bu çalışmanın Dördüncü Bölümü'nde ele alınmıştır.

azınlık gazeteleri gerekse de Türkçe gazeteler ile ilgili net derleme bulunmadığından kesin bir rakam verilememektedir. Konuya açıklık getirmesi bakımından Van şehrini örnek gösterebiliriz: Van’da Ermeniler tarafından yayınlanan ve yayın dili Ermenice olan 1858 ile 1914 yılları arasında 27 adet süreli yayına rastlanmaktadır³³. Ancak Osmanlı basın tarihini konu alan çalışmaların hiçbirinde bu gazetelere rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Osmanlı taşrasında yayınlanan gazetelerle ilgili literatürde büyük bir boşluk olduğu açıktır.

2.3.2. Mütareke, Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Yerel Basın

Millî Mücadele’ye girilen süreçte ve Mütareke Dönemi’nde Osmanlı idaresi tarafından kurulan *vilayet matbaaları* ve buralarda neşredilen *vilayet gazetelerinin* özellikle taşrada üstlendikleri misyon çok önemlidir. Vilayet gazete ve matbaaları; 1860’lı yıllara uzanan geçmişlerinin adeta zıddına dönüştüğü Millî Mücadele döneminde Saray’ın, Babiâli’nin, Vali Paşa’nın sesi olmaktan çıkıp direnişin sesine zemin hazırlamışlardır. Mütareke ve Millî Mücadele Dönemi’nde eskiden kalanlar, daha önceden yayınlarını durdurup yeniden yayına girenler ve yeni kurulanlarla birlikte 21 *liva/vilayet* gazetesi yayındaydı. Vilayet matbaaları onarılarak; yeni eleman temin edilerek, kapanmış olanlar yeniden faaliyete geçirilerek, taşrada direnişten ya da Millî Mücadele’den yana yayın yapan gazete ya da diğer süreli yayınların basımına zemin hazırlayan yerler olmuştur. Sivas merkezinde yayınlanan *İrade-i Milliye*; Ankara’daki *Hâkimiyet-i Milliye* ve Kastamonu’da *Açıksöz* gibi direnişin sesi olan gazetelerin basıma hazırlandıkları matbaalar, vilayet matbaalarıydı (Kocabaşoğlu & Akan, 2019, s. 250). Aşağıda ifade edileceği gibi bu dönemde birçok yerde vilayet gazeteleri bağımsızlık mücadelesine destek vermiş, kamuoyunun oluşması için ciddi katkılar sunmuşlardır.

1918 yılı ve sonrasında Türkiye topraklarında basın faaliyetleri yayımlandıkları yere göre iki merkeze ayrılmıştı. Merkezlerden biri İstanbul, diğer ise Anadolu’ydu. Mütareke ve Millî Mücadele Dönemi boyunca İstanbul’daki gazeteler, yerel basın ya da Anadolu basını veya taşra basını olarak değerlendirilmediği için bu bölümde ele alınmayacaktır. Sözü edilen dönemdeki İstanbul basını bu çalışmanın üçüncü bölümü olan ‘Türkiye’de Basın – İktidar İlişkileri’ çerçevesinde ‘Mütareke ve Millî Mücadele Döneminde Basın – İktidar İlişkileri (1918 – 1923)’ başlığı altında ayrıca değerlendirilecektir.

Basın tarihimizde ‘Millî Mücadele Basını’ olarak adlandırılan gazetecilik faaliyetleri, Mütareke ve Millî Mücadele yıllarında Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde ortaya çıkmış ve bu

³³ Bu gazetelerin tamamının isimleri, yayımlandıkları yıllar, sahiplik yapıları, ulaşabildiklerimizin yayın politikaları ile ilgili geniş bilgi bu çalışmanın dördüncü bölümünde yer almaktadır.

dönemin şartları içerisinde kendilerine özgü bir gelişme göstermişlerdir. Stratejik anlamda önemli olan bölge ve şehirleri işgal altında, diğer kısımları ‘ölüm-kalım’ savaşı hazırlıklarıyla mücadele eden bir ülkede, bir nevi kimi yerde en ilkel koşullarda faaliyet göstermeye çalışan basının tam bir hüviyete kavuşmadığı aşıkardır. Kâğıt ve mürekkep temininde ciddi sıkıntıların yaşandığı, meslekte yetişmiş matbaacıların olmadığı Anadolu’da, bütün bunlara rağmen sayfa sayısı çoğu zaman 2’yi geçmeye gazeteler çıkarılmış ve böylece halkın Millî Mücadele’ye destek vermesi ve birlik olması çabaları sürdürülmüştür (İnuğur, 1993, s. 351). Millî Mücadele hareketinin de gazetelerin özellikle propaganda ve kamuoyu oluşturma noktasında ne kadar önemli olduğunun farkında olması, bu gazetelerin faaliyetlerine devam etmelerini gerekli kılmıştır.

Mütareke imzalandığında Türkiye’nin sınırları içinde kalan 24 taşra kentinde bir ya da birden fazla gazete yayınlanıyordu. Toplam sayısı 57 olan bu gazetelerden 42’si eskiden kalan gazetelerdi. 1918 yılından itibaren ilk kez yayınlanan gazete sayısı ise 15’ti. Eskiden yayınlanan gazetelerin neredeyse dörtte biri Osmanlı’dan kalan *vilayet gazeteleri*di. Anılan yılda bu gazetelerin illere göre dağılımı şu şekildeydi: İzmir’de (10), Bursa’da (4), Kastamonu’da (4), Samsun’da (4), Adana’da (3), Trabzon’da (3), Edirne’de (3), Elazığ’da (2), Konya’da (2), Balıkesir’de (2), Afyon’da (2), Antep’te (2), Diyarbakır, Ankara, Erzurum, Eskişehir, Giresun, İnebolu, Yozgat, Tarsus, Bolu, Kayseri, İzmit’te ise birer gazete yayınlanıyordu (Kocabaşoğlu & Akan, 2019, s. 52). Bu rakamlar belki az görülebilir ancak yıkıcı Dünya savaşına rağmen Anadolu’da bu sayıda yerel gazetenin yayınlanıyor olması son derece anlamlıdır.

Anadolu’da Millî Mücadele’nin doğup gelişmesinin hemen ardından bu mücadeleye destek veren ‘Millî Mücadele Basını’ da doğmuştur. Öncesinde şunu belirtmek gerekir ki, Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’da bağımsızlık faaliyetlerine başlamasından evvel de işgallere karşı yayın yapan gazeteler mevcuttu. Bunlara en iyi örnek İzmir’de yayınlanan *Hukuk-i Beşer* isimli gazetedir. Gazetenin başyazarı 15 Mayıs günü İzmir’in içlerine doğru ilerleyen Yunan askerine ilk kurşunu sıkan Hasan Tahsin’dir³⁴ (Koloğlu, 2020, s. 114). Dolayısıyla, *Hukuk-i Beşer* gibi çok sayıda gazete işgal güçlerine karşı mücadele etmiş, bunların büyük bir çoğunluğu da daha sonra Millî Mücadele’ye destek vermiştir.

³⁴ Hasan Tahsin takma adını kullanan gazetecinin gerçek ismi Osman Nevres’tir. Selanik’te doğan ve Paris’te siyasal bilgiler eğitimi gören Osman Nerves, 1908’den sonra İttihat ve Terakki’ye katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Bükreş ’te Baxington kardeşler adında iki İngiliz diplomatına suikast düzenlemiş ve on yıl hapse mahkûm olmuştur. 1. Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla serbest bırakılmıştır. *Hukuk-u Beşer* gazetesine başyazar olarak yazılar yazmış ve bu yazılarda genellikle işgallere karşı topyekûn bir direnişi savunmuştur. Nerves, İzmir’in işgali sırasında Yunan askerlerine kurşun sıkış ve bunun üzerine orada öldürülmüştür (İnuğur, 1993, s. 352).

Millî Mücadele hareketini başlatanların; gazetelere, özellikle de taşrada halkı işgallere karşı ayaklandıracak, Millî Mücadele'nin felsefesi ve amaçlarını anlatacak yerel gazetelere büyük önem verdiği bilinmektedir. Bu amaçla Mustafa Kemal'in, ulusal direnç için örgütlenme faaliyetlerine başlar başlamaz, ilk yaptığı işlerden biri de Anadolu'daki haberleşme akışının denetimini sağlamak amacıyla telgraf ağlarına el koymak olmuştur. Böylece Millî Mücadele hareketinin denetiminde olan bölgelere dışarıdan gelecek haberler engellenmiştir. Bir başka önemli girişim de Sivas Kongresi vesilesi ile 14 Eylül 1919 yılında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin sözcülüğünü yapacak olan *İrade-i Milliye* gazetesinin yayınlanması olmuştur. Devamında ise *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi Ankara'da 10 Ocak 1920'e yine Millî Mücadele Hareketi tarafından kurulmuştur (Koloğlu, 2020, s. 114). Her iki gazete de Millî Mücadele hareketi tarafından bizzat kurulduğu için, gazetelerin ne tür işlevler gördüğü, yayın politikaları üçüncü bölümde ayrıca ele alınacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın basına verdiği önemi gösteren bir başka uygulama ise *Anadolu Ajansı*'nın (AA) kurulmasıdır. Millî Mücadele yıllarında Anadolu'daki gelişmelerin iç ve dış kamuoyuna, bağımsızlık hareketinin istenilen şekilde duyurulması amacıyla 6 Nisan 1920 yılında faaliyetlerine başlayan ajans, güç koşullarda, sınırlı olanaklarla bu amacı gerçekleştirmeye çalışmıştır. Türkiye'de haberciliğin gelişmesi noktasında önemli bir rol oynayan Anadolu Ajansı, uzun yıllar birçok yayın organının tek haber kaynağı olmuştur (Girgin, 2009, s. 175). Bir sonraki başlık altında görüleceği gibi Anadolu Ajansı'nın kurulmasıyla birlikte Anadolu yerel basınında bir nevi ses birliği de oluşmuştur. Mustafa Kemal Paşa, ismini verdiği ajansın kuruluşunu yayınladığı bir bildiri ile şöyle açıklamıştır:

“Kalbi İslam olan Osmanlı Saltanat Merkezi'nin düşman işgaline geçmesi ve bütün ulus ve vatanımızın en büyük tehlikeye uğramasının sonucu olarak, bütün Rumeli ve Anadolu'nun girdiği kutsal savaş sırasında, halkın en doğru iç ve dış haberlerle aydınlatılması önemle göz önünde tutulmuş ve burada en yetkili kişilerden kurulu özel bir heyetin yönetiminde ve Anadolu Ajansı adı altında bir kurum kurulmuştur. Anadolu Ajansı'nın en hızlı araçlarla vereceği havadis ve bilgi, Heyet-i Temsiliye'mizden de geçeceği için Ajans tebliğleri Mudafaa-i Hukuk örgütümüzce de bucak ve köylere kadar dağılacak ve duyurulacaktır. Bu bakımdan acele tertibat alınması ve sonucun bildirilmesi rica olunur” (Topuz, 2018, s. 138-139).

Elbette Anadolu'daki gazetecilik faaliyetleri bu gelişmelerden ve yukarıda ifade edilen gazetelerden ibaret değildi. Sadece 1919 yılında ilk defa yayın hayatına başlayan Türkçe gazete sayısı 39'du. 1918 yılının sonlarından 1919 yılında gelindiğinde Anadolu ve Rumeli'de gazete sayılarının arttığı ve bu anlamda basın hayatının oldukça renklendiği göze çarpmaktadır. Bunun nedeni, Mütareke'nin şaşkınlığı geçtikten sonra insanların ya direnişten yana ya da direnişe

karşı saflarını belirleme zorunluluğuydu. Bu zorunluluk, insanlara aynı zamanda süreli yayınları bir araç, bir örgütleyici olarak yaratma sorumluluğunu yüklüyordu (Kocabaşoğlu & Akan, 2019, s. 81). Bu durumda Anadolu basınının tamamının Millî Mücadele'ye destek vermediği de açıktır.

Bu dönemde Anadolu gazetelerini; (i) Millî Mücadele'ye öncülük edenler, (ii) Millî Mücadeleyi destekleyenler, (iii) Millî Mücadele karşısında pozisyon alan gazeteler olarak sınıflandırabiliriz (İnuğur, 1993, s. 351). Bu ayrım özellikle 1919 yılında çok keskinse de bir süre sonra Anadolu'da yalnızca Millî Mücadele Hareketine destek veren gazeteler ayakta kalabilecektir.

Millî Mücadele ve bağımsızlık hareketlerine öncülük yapan gazetelerden bazıları şunlardır: İzmir'de yayınlanan *Hukuk-u Beşer*; Sivas'ta çıkan *İrade-i Milliye*; Ankara'da bizzat Mustafa Kemal tarafından kurulan *Hâkimiyet-i Milliye*; önce İstanbul'da daha sonra Ankara'da yayınlanan *Yeni Gün*; Eskişehir'de yayınlandığı dönemde *Yeni Dünya* ismini taşıyan ancak daha sonra Ankara'da yayınlanan *Seyyare-i Yeni Dünya*³⁵; önce Afyon, sonra Konya, daha sonra Ankara'da çıkarılan *Öğüt* (Girgin, 2009, s. 180-181). Bu gazetelerden bir kısmı Millî Mücadele başlamadan önce de bağımsızlık yanlısı bir yayın politikası izlemiştir. Her ne kadar bağımsızlık yanlısı da olsalar bu gazetelerden bazılarının tam olarak Milli Mücadele Hareketi'ni yönlendirenler ile aynı fikir oldukları söylenemez.

Anadolu'nun değişik yörelerinde yayınlanan ve Milli Mücadele'ye destek veren gazeteler de şunlardır: Balıkesir'de yayınlanan *İzmir'e Doğru*, *Ses* ve *Doğru Söz*; İzmir'de yayınlanan *Doğru*, *Sada-i Hak*, *Anadolu*; Adana'da *Adana* ve *Yeni Adana* gazeteleri; Kastamonu'da *Açık Söz*, Konya'da yayınlanan *Babalık* ve *Nasihât*; Erzurum'da *Albayrak* ve *Varlık*; Amasya'da çıkarılan *Emel*, *Hakikat* ve *Hadise* gazeteleri; Edirne'de *Yeni Edirne*, *Trakya* ve *Ahali*; Trabzon'da *İstibal*; Giresun'da *Işık*, *Gedikkaya*, *Karadeniz* ve *Yeni Giresun*; Samsun'da *Aks-i Seda*, *Ahali*; Antalya'da *Anadolu*; Nazilli'de *Aydın İli*; Bursa'da *Ertuğrul*, *Hüdavendigâr*, *Kardaş* ve *Arkadaş*; Eskişehir'de *Ahrar*; Kayseri'de yayınlanan *Adana'ya Doğru*, *Erciyes*, *Misak-i Milli* ve *Kayseri*; Ordu'da *Güneş*, *Ses* ve *Ordu Bucak*; Artvin'de *Yeşil Yuva*; Elazığ'da *Satvet-i Milliyet*; Maraş'ta *Amal-i Milliye*; Bolu'da *Dertli* ve *Türkoğlu* gazeteleri, Afyon ve Ankara'da çıkarılan *İkaz* gazetesi, Sakarya'da çıkan *Adapazarı* gazetesi (Girgin, 2009, s. 181; Kocabaşoğlu & Akan, 2019, s. 81-127).

³⁵ *Yeni Dünya*, Yeşil Ordu'nun yayın organı olmuştur. Çerkez Ethem'in desteklediği gazete Arif Oruç tarafından çıkarılmış ve kimlik olarak kendini '*İslam Bolşevik Gazetesi*' olarak tanımlamamıştır. Haftanın 6 günü yayınlanan gazete, Ankara'da yayınlandığı dönemde '*Türkiye Komünist Gazetesi*' olarak anılmış ve 1920 yılında kapanmıştır (Girgin, 2009, s. 181).

Mustafa Kemal Paşa, *İrade-i Milliye* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetelerini kurmakla yetinmemiş, aynı zamanda Anadolu’da Millî Mücadele hareketini destekleyecek basını yaratılıp güçlenmesi için de çaba göstermiştir. Bu anlamda TBMM’deki bir konuşmasında, bu gazetelere ne şekilde yayın yapacaklarına dair Ankara Hükümeti tarafından talimat verildiğini söylemiştir. Bu talimatlara Anadolu’da yayınlanan gazetelerin büyük çoğunluğu uymuş, sadece işgal altında olan yerlerde yayınlanan bazı gazeteler ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı destekleyen birkaç gazete Kurtuluş Savaşı’nı desteklememiştir (Kabacalı, 1998, s. 152). Dolayısıyla, Millî Mücadele’yi başlatanlar bir süre sonra özellikle Anadolu’da yayınlanan çok sayıda yerel gazeteyi kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Mücadelenin başarıya doğru gitmesi bu süreci daha da hızlandırmıştır.

Milli Mücadele hareketine destek vermeyen ya da karşı duran gazeteler ise şunlardır: Trabzon’da yayınlanan *Selamet*; Balıkesir’de çıkan *İrşad*; Adana’da yayınlanan *Ferda*; Kastamonu’da *Zafer*, İzmir’de çıkan *Köylü*, *Şark*, *Müsavat* ve *Islahat* gazeteleri; Edirne’de *Teemmin*, Bandırma’da yayınlanan *Adalet*, Bursa’da çıkan *Bursa* ve *Mücehhede* gazeteleri, Bolu Mudurnu’da yayınlanan *Kürsi-i Millet* gazetesi (Girgin, 2009, s. 182; Kocabaşoğlu & Akan, 2019, s. 81-127). Bir sonraki bölümde ifade edileceği gibi Kurtuluş Savaşı’nın başarıya ulaşmasıyla birlikte bu gazetelerden bazıları taraf değiştirecek, bazılarıysa tamamen kapanacaktır.

Gerek Millî Mücadele hareketine karşı olanlar gerek destek verenler ve gerekse de bizzat öncülük eden gazeteler ve bu gazetelerin yayın politikaları bu çalışmanın Üçüncü Bölümü’nde detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bu anlamda hem bu gazeteler hem yayınlandıkları dönemdeki basın rejimleri ve güç odaklarıyla olan ilişkileri detaylandırılacaktır.

1920 – 1922 yılları arasın dönemde Anadolu’da önceki yıllarda olduğu gibi çok zengin bir basın hayatının olduğu göze çarpmaktadır. Kocabaşoğlu ve Alkan’a (2019, s. 160-161) göre 1920 yılında 36, 1921’de 31, 1922’de ise 26 yeni gazete yayın hayatına başlamıştır. Bu üç yılda aynı zamanda 51 dergi de ilk defa çıkmıştır. Anılan yıllarda taşrada yayınlanan gazetelerin kimi ortak özellikleri olduğu görülmektedir. En önemli ortak özelliklerinden biri Millî Mücadele’ye büyük oranda destek vermeleridir. Aynı zamanda bu gazete ve dergilerin büyük çoğunluğu eski İttihatçılar tarafından çıkarılmıştır. Bu gazetelerin ikinci ortak noktaları ise yayın ömürleridir. Gazetelerin yayın hayatları oldukça kısa sürmüştür. Bu anlamda 1922 yılında yayınlanan 137 taşra gazetesi içinde ömrü bir yıldan kısa olanların sayısı 32’dir. Ömrü 1 ile 5 yıl arasında olan gazetelerin sayısı ise 46’dır. Yayın ömürleri 10 yılı bulan veya aşan gazetelerin sayısı ise 51’dir. Bu durumun nedenleri arasında, Millî Mücadele kazanıldıktan sonra bu gazetelerin bir nevi

işlevlerinin ortadan kalkması olarak gösterilebilir. Bu gazetelerin üçüncü ortak özellikleri ise, özellikle 1920 ve 1921 yıllarında, ifade ve basın özgürlüğünden daha çok faydalanmalarıdır. Türkiye taşrasında sol düşüncenin ciddi olarak ilk kez bu dönemin süreli yayınlarında ifade bulmuş olması ise dördüncü özelliktir. Beşinci olarak, bu gazetelerin pek çoğu, sınırlı maddi olanaklarla ve büyük ölçüde kişisel gayretlerle yayınlanmış ve pek çoğu kâğıt masrafını karşılayabilecek düzeyde bir satış sağlayamamıştır. Aslında kısa ömürlü olmalarının nedenlerinden biri de budur.

Anadolu'da, Millî Mücadele hareketine öncülük eden ve bu hareketi destekleyen gazetelerin asıl amacı, bağımsızlık mücadelesinin başarıyla sonuçlanması olmuştur. Dolayısıyla Türkçe dışında azınlıklar tarafından yayınlanan gazeteler, bağımsızlık hareketinin başarılarından sonra kendiliklerinden kapanmıştır. 1922'ye geldiğinde bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşmasıyla, Millî Mücadele hareketine muhalif Türkçe gazeteler de kapanmıştır. Netice olarak 1919'da Millî Mücadele hareketi denetiminde olan Anadolu'daki şehirlerde başlayan tek dilli, tek sesli basın anlayışı 1922 yılının sonlarına doğru ülkenin tamamında hâkim olmuştur (Girgin, 2009, s. 184). Böylece Osmanlı devleti zamanından miras kalan çok dilli basın anlayışı da böylece kapanmıştır. Azınlık gazeteleri ise bu dönemden sonra ancak İstanbul merkezinden yayın hayatlarını sürdürebilmişlerdir.

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte yerel gazetecilik faaliyetleri çoğu yerde olduğu gibi devam etse de ekonomik olarak devletten gerekli desteği almamaya başlayan çok sayıda gazete yayın hayatını sonlandırmıştır. Yerel gazete sayısında düşüşe neden olan gelişmelerden biri de 3 Kasım 1928 tarihinde yasalaşan Harf Devrimi'dir. Tüm gazete, dergi ve yayınların 1928 Aralık ayından itibaren yeni harflerle basılması ve yayınlanması zorunlu kılınmıştır. Her ne kadar İstanbul ve Ankara gibi merkezlerde yayınlanan ulusal-yaygın gazeteler bu devrime hazırlıklı olmuşlarsa da (Kurt, 2013, s. 116), taşranın bu konudaki yetersizliği, matbaa harflerinin uygun olmaması gibi nedenler birçok gazetenin kapanmasını da beraberinde getirmiştir.

Mayıs 1919 ile 1938 yılları arasındaki dönemde Türkiye'de 582 gazetenin faaliyet gösterdiği ve bu gazetelerin 176'sının İstanbul'da, 406'sının ise Anadolu'da yayınlandığı kaydedilmiştir. Taşrada yayınlanan gazetelerden 54'ü İzmir'de; 28'i Trabzon'da; 27'si Adana'da; 25'i Ankara'da; 24'ü Bursa'da; 16'sı Samsun'da; 13'ü Eskişehir'de; 12'si Kastamonu'da; 11'i Gaziantep'tedir. 11 ilde 1'er gazete çıkarılırken, hiç gazete çıkmayan il sayısı ise 10'dur (Gevgilili, 1983; Girgin, 2009, s. 184). Osmanlı *vilayet gazeteleri* ile Mütareke ve Millî Mücadele döneminde Anadolu'da oluşan yerel basın anlayışı, Cumhuriyet dönemi

yerel basınını da şekillendirmiş ve bu temeller üzerinde inşa edilen Türkiye yerel basını günümüze kadar gelen bir anlayışın sürekliliği içerisinde gelişmiştir.

1937’de başlayan ‘resmi ilanla destekleme’ sonucu daha önce sansür ve benzeri uygulamalar ile iktidara eklemlenen yerel basın, bu sefer resmi ilan desteği ile bağımlı hale getirilmiştir. Bu tarihten itibaren birçok yerde gazeteler açılmıştır. Yerel gazete sayısında özellikle Demokrat Parti (DP) döneminde büyük artış görülmüştür. Çok partili anlayışın hâkim olduğu bu dönemde gazetelere verilen resmi ilanlar politik tercihler dikkate alınarak düzenlendiğinden, önceki dönemlerde de olduğu gibi hükümet tarafından desteklenen ya da cezalandırılan bir gazetecilik anlayışı iktidar tarafından devam ettirilmiştir. Bu çalışmanın bir sonraki bölümünde görüleceği gibi resmi ilanlar tirajlara göre değil, gazetelerin yayın politikalarına ve iktidarı destekleyip desteklemediklerine göre dağıtılmıştır. Büyük bir huzursuzluk yaratan bu uygulamalara 1961 yılında Milli Birlik Komitesi idaresi tarafından kurulan Basın İlan Kurumu ile son verilmeye çalışılmıştır. Basın İlan Kurumu’nun temel amacı; resmi ilan ve reklamlarda iktidarların keyfi muamelelerinin önüne geçmek, iktidar tarafından beslenen gazetecilik anlayışını ortadan kaldırmak, kalite ölçütleri dikkate alınarak resmi ilan dağıtımını düzene koymaktır. Ancak bu girişim de bir süre sonra suistimal edilmiştir. İlan gelirlerinin bölge kontenjanına göre ayrılması, birçok bölgede bu kontenjandan pay almak amacıyla ‘naylon gazete’ler kurulmuştur (Yücel, 1999, s. 174-175). Günümüze kadar devam eden bu anlayış, yerel basının nitel anlamda daha kaliteli içerik üretmesinin önünde en büyük engellerden biri olarak görülmektedir.

Özellikle 1960’lı yılların sonlarına doğru yerel gazete sayısında büyük artışlar olmuştur. 1962 yılında resmi ilan yayınlayan taşra gazetelerinin sayısı 200’dür. 1963 yılında bu sayı 181’e düşmüştür. 1964 yılında ise resmi ilan alan taşradaki gazete sayısı 169’dur. 1965 yılında 170, 1966 yılında 176, 1967 yılında ise 170 gazetede resmi ilan yayınlamaktadır. 1970 yılına gelindiğinde ise resmi ilanları yayınlama hakkına sahip gazete sayısı 1.100’e kadar çıkmıştır. Bu sayı beş yıl sonra 1975’te ise 2.600 olmuştur (Yücel, 1999, s. 175). Sonraki süreçte matbaa teknolojisindeki gelişmeler, gazetecilik mesleği dışındaki ticari yapılanmaların basın sektöründe yerel anlamda da boy göstermesi, devletin yerel basını resmi ilan yoluyla desteklemesi gibi nedenlerle neredeyse her ilçede birden fazla yerel gazete çıkmıştır. Bu yayınları teşvik eden coğrafik, ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel gibi çok sayıda etken olduğundan söz edilebilir.

Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) verilerine (2021) göre; Türkiye’de 2020 yılında 2 bin 164 gazete yayınlanmakta ve bu gazetelerin bin 971’i yerel gazete, 53’ü bölgesel gazete,

140 ise ulusal – yaygın gazete niteliği taşımaktadır. Oransal olarak bakıldığında ise; yayınlanan gazetelerin %91,1'i yerel, %6,5'i yaygın (ulusal), %2,4'ü ise bölgesel yayın yapmaktadır. Dergilerin ise, %69,1'i yaygın (ulusal), %27,7'si yerel, %3,3'ü bölgesel niteliktedir. Gazetelerin toplam tirajının %82,4'ünü yaygın (ulusal), %16,9'unu yerel ve %0,7'sini bölgesel yayınlanan gazeteler, dergilerin ise %85,6'sını yaygın (ulusal), %13,0'ını yerel ve %1,4'ünü bölgesel yayınlanan dergiler oluşturmaktadır

Atilla Girgin (2009, s. 262) Türkiye’de yerel gazetelerin görünümünü bir özet çerçevesinde değerlendirmiştir. Yerel gazete sahipleri ve temsilcileriyle yapılan görüşmeler, alan çalışmaları ve daha önceki bilimsel çalışmalardan da faydalanılarak elde edilen Türkiye’deki yerel gazetelerin genel görünümü şu ana başlıklar altında toplanmıştır:

- 1- Yerel gazete sahiplerinin asıl meslekleri matbaacılıktır.
- 2- Yerel gazetelerinin neredeyse yarısı aile şirketi şeklinde örgütlenmiştir.
- 3- Gazetelerin büyük bir bölümü kapanma ile yüz yüzedir.
- 4- Yerel gazetelerin büyük bir bölümü teknolojik ve teknik açıdan çağın gerisindedir.
- 5- Bazı yerel gazetelerin gerçek anlamda gazetecilik yapmak gibi kaygıları bulunmamaktadır.
- 6- Yerel gazetelerden bazıları sadece resmi ilan geliri elde etmek için kurulmuştur.
- 7- Sahiplerinin; siyasi, ekonomik veya kültürel anlamda prestij sahibi olmak veya ayrıcalık kazanmak amacıyla yayınlanan gazeteler de vardır.
- 8- Gazetelerin sahiplik yapısına bakıldığında ise; aralarında farklı ve alakasız birçok işle meşgul olan kişilerin aynı zamanda gazete sahibi oldukları görülmektedir. Yerel politikacılar ile iş adamlarının yanı sıra kırtasiyeci, fırıncı ve taksi şoförü de bulunmaktadır. Kendilerini gazeteci sayanlar arasında turşucu ve ciğerci gibi meslek mensupları da vardır.
- 9- Gazetelerin tirajları oldukça düşüktür. Aboneler dışında çok sayıda gazete bedava dağıtılmaktadır. Başka bir dağıtım sistemi yoktur. Gazetelerin bayilerde görünürlüğü neredeyse yoktur.
- 10- Yerel radyoların ve televizyon kanallarının yaygınlaşmasıyla gazeteler, reklam gelirlerinden daha az pay almaya başlamışlardır.
- 11- Resmi ilan gelirlerinin yeterli olmaması, gazeteleri farklı matbaa işleri yapmaya zorlamaktadır.
- 12- Kendi matbaası bulunmayan, baskısını dışarıda yapmak durumunda olan yerel gazetelerin durumları diğerlerinden daha kötüdür.

- 13- Yerel gazetelerin çoğunluğunda yayın politikası ve yayın dili bulunmamaktadır.
- 14- İmla ve dizgi hataları oldukça fazladır.
- 15- Gazetelerin büyük bir bölümünde genel yayın yönetmeni, yazı işleri müdürü gibi beyin takımının adları, künyede yer almakta ancak kendileri uygulamada görülmemektedir.
- 16- Gazetecilik mesleğini bilen muhabirler istihdam edilmediği için haber yelpazesi oldukça sınırlıdır. Bazı gazetelerin muhabirleri bile bulunmamaktadır.
- 17- Yerel basının büyük bir bölümü, içerik anlamında yeterli değildir. Gazeteler yayınladıkları bölgenin sorun ve taleplerini gündeme taşıma noktasında yetersizdir.
- 18- Gazete mizanpajları ise kalifiye eleman bulunmadığı için oldukça kötüdür. Bazı gazetelerin ilk sayfaları bir iki haber dışında reklamla kaplıdır.
- 19- Ortalama olarak dört sayfa çıkarılan gazetelerin içeriği, ‘*altın makas*’ diye adlandırılan ulusal basından aktarılan haberler, resmi dairelerden gönderilen bültenler, bir-iki jandarma, polis, adliye haberi, bulmaca, yıldız falı, güya okuyucu mektubu, bir-iki fıkranın yerleştirildiği mizah köşesi, lüzumlu telefonlar, TV programları, bir iki amatör hevesli köşe yazarları, şiir köşesi, tüzük, kongre ve zayi ilanları, bazı yerel spor haberleriyle sınırlı kalmaktadır.
- 20- Günlük çıkan gazeteler dışındaki gazeteler genellikle yayın süresine uymamakta; yeteri haber ya da gazetede yer alacak metin bulunduğunda yayınlanmaktadır.
- 21- Yerel gazetelerin sahipleri veya temsilcileri arasında dayanışma kültürü bulunmamaktadır. Bazı küçük illerde bile birbiriyle sürtüşen ayrı gazeteci meslek örgütleri bulunmaktadır.
- 22- Yerel gazeteler ile ulusal gazeteler arasında dayanışma bulunmamaktadır.

Girgin’in Türkiye’deki yerel basınla ilgili bu detaylı çalışması, 2000’li yılların ortalarına kadar yerel basının görünümü için yeterli görünmektedir. Ancak iletişim teknolojisindeki gelişmeler, internetin yaygınlaşması ile birlikte yerel gazete yapılarında köklü değişimler yaşanmıştır. Dolayısıyla yukarıda maddeler halinde verilen yerel gazetelerin görünümüne yeni maddeler ekleme gerekliliği ortaya çıkmıştır. Öncesinde, yukarıda geleneksel basınla ilgili olan ‘*tipo baskı*’, ‘*klişe*’ ve dolayısıyla ‘*klişehane*’ gibi donanımların günümüzde dijital teknolojilerin olağanüstü gelişmesiyle artık kullanılmadığını hatta yeni nesil gazetecilerin bu terimlerin anlamlarını dahi bilmediğini eklememiz gerekiyor. Ancak gazetelerin haber pratikleri, yayın dilleri, sayfa düzenleri, yerel sorunları gündeme getirme noktasında benzer sorunları günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir. Bir bakıma dijital teknolojilerin

gelişmesi yerel gazetelerin yapısında değişikliğe neden olmuşsa da içerik olarak aynı şekilde zenginleştiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

Türkiye’deki yerel gazetelerle ilgili bir başka önemli görünüm ise haber ajanslarına olan bağımlılıktır ki, Girgin’in değerlendirmesinde bundan da söz edilmemektedir. Türkiye’de yerel gazetelerin büyük çoğunluğu, muhabir çalıştırmak yerine haber sağlayıcısı olarak ajansları tercih etmektedir. Daha da ötesi, haber ajansları yerel gazete aboneliği kazanmak için adeta birbirleriyle yarışmakta, bu durum aynı zamanda ajans haberciliğini de geriye götürmektedir. Söylenebilir ki, yerel gazetelerin haber temin noktasında ulusal haber ajanslarına bağımlılığı, gazetelerde yayınlanan haberlerin tamamının birbirine benzemesine neden olmaktadır. Üstelik bu haberlerin büyük çoğunluğu yereli ilgilendirecek detaylardan uzak, klasik ajans haberleridir. Bütün bunlar dijitalleşme ile daha da artmış hatta çoğu yerel haber sitesi, kaynak dahi gösterme ihtiyacı duymadan başka bir yerden aldığı haberi paylaşabilmektedir.

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler, yeni medya anlayışı, sosyal medyanın son dakika haberlerinin takip edildiği en önemli mecra olması; ulusal – yaygın basında olduğu gibi yerel basında da özensiz, dikkatsiz ve doğruluğundan emin olunmayan – doğru olup olmadığı merak da edilmeyen – çok sayıda haberin dolaşıma girmesine neden olmaktadır.

Türkiye’de neredeyse bütün yerel gazetelerin internet ortamında da yayınları bulunmaktadır. Dolayısıyla haberlerin anlık olarak internet sayfasında paylaşılması, yarına dair okuyucu için gazetede ki haberi okuma heyecanını ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle matbaada basılan kâğıt gazete neredeyse (resmi ilan hakkı elde eden gazeteler için) Basın İlan Kurumu’nun şartlarını yerine getirmek için bir ritüelden öteye geçememektedir. Bu yüzden çoğu gazetenin kâğıt baskısına eskisi gibi özen gösterilmemekte, mizanpajı üstünkörü yapılmakta, imla ve dil hataları gözden geçirilmemektedir. Bununla birlikte çoğu gazete masraflarını kısmak için renkli baskı bile yapmamaktadır. Bütün bunlar gazetenin okuyucu kitlesini ve dolayısıyla tirajını, reklam gelirlerini, en önemlisi gazetecilik mesleğine saygınlığını olumsuz etkilemektedir.

Girgin’in genel görünüm değerlendirmesinde olmayan ancak çalışmanın başka yerinde detaylandırılan (2009, s. 240-252) noktalardan biri de yerel gazete çalışanlarının nitelikleri ve aldıkları ücretlerdir. Aslında Girgin’in ifade ettiği gibi; yerel gazetelerin büyük çoğunluğu aile şirketi şeklinde idare edilmektedir. Çoğu gazete, Basın İlan Kurumu’nun şart koştuğu sigortalı kişi sayısını tamamlamak için nitelikli muhabir istihdam etmek yerine aile fertlerini sigortalı olarak göstermektedir. Girgin (2009, s. 248) bunu ‘*naylon kadrolar*’ olarak tanımlamaktadır. Yerel gazetelerin büyük çoğunluğunda, çalışanların ekonomik anlamda ciddi sıkıntılar

yaşadıkları da bilinmektedir. Çoğu çalışan asgari ücretin altında bir ücretle çalışmakta, bazılarının sosyal güvenlik sigorta girişi dahi yapılmamaktadır.

Girgin (2009) Türkiye yerel basınının sorunlarını; teknolojik yetersizlik, güçsüz sermaye, kalifiye eleman eksikliği, düşük tiraj, yetersiz-ilgisiz ve özensiz içerik olarak belirledikten sonra, temel önerilerini de sıralamaktadır. Bu önerilerin ilki '*sayısal sınırlamadan kaçınılması*'dır. Buna göre ilan, reklam ve abone gibi sınırlı imkânların bir yörede gazete sayısı çoğaldıkça ortaya üzüntü verici bir gelir rakamı ortaya çıkmaktadır. Ancak gazete sayısının azaltılması ya da gazete birleşmeleri³⁶ beraberinde tekelleşmeyi getirme tehdidini taşıdığı gibi, bu durum basında çok sesliliği de ortadan kaldıracaktır. Bir başka öneri ise '*öze dönüşmesi*' şeklindedir. Bunun da anlamı şudur: Yerel gazeteler; kamuoyunun oluşumuna katkıda bulunan, mesleki açıdan güçlü, etkin ve saygın bir konuma sahip olabilmeleri için 'devlet desteğinin sağlanması' biçiminde ifade edilen kalıplaşmış düşünceyi terk etmeli ve kendi öz kaynaklarıyla yenileşme ve güçlenme çabalarına girmeleri gerekmektedir. Üçüncü öneri ise yukarıda yokluğunu veya yetersizliği sorun olarak ele aldığımız '*nitelikli gazeteci istihdamı*'dır. Buna göre yerel basın aslında birçok sorununu; gerçek anlamda yükseköğrenim kültüründen gelen, nitelikli, öğrenmeye ve gelişmeye açık, birikimli gazetecileri istihdam ederek aşabilir. Atilla Girgin'in (2009, s. 255-260) diğer önerileri ise şu şekildedir: '*Haber türü ve içeriklerinin değiştirilmesi*', '*Ulusal basınla rekabete girilmemesi*', '*Basının da ticari bir işletme olduğunun unutulmaması*'.

³⁶ Basın İlan Kurumu'nun yerel gazeteleri birleştirme çabaları 2010'lu yıllardan beri devam ediyor. Bu anlamda birçok ilde gazeteler satın alma yoluyla birleşmiş ve neredeyse gazetelerin üçte ikisi bu yolla kapatılmıştır.

Kaynakça

- Atabek, N. (2012). Yerel Basın ve Yerel Demokrasi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(22), 47-54.
- Atçeken, K. (2018). Resmi İlan Desteği ve Yerel Basın İlişkisi. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e- Dergi*, 1(2), 25-32.
- Aydeniz, H. (2007). Tarihsel ve Literal Açıdan Yerel Gazetecilik. S. Gezgin içinde, *Türkiye'de Yerel Basın* (s. 1-27). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Bekiroğlu, O. (2008). Yerel Kamuoyunun Oluşmasında Yerel Basının Rolü: Trabzon Örneğinde Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(19), 131-151.
- Briggs, A., & Burke, P. (2011). *Medyanın Toplumsal Tarihi: Gutenberg'ten İnternete*. (Ü. H. Yolsal, & E. Uzun, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Budak, A. (2012). Fransız Devriminin Osmanlı'ya Armağanı: Gazete Türk Basınının Doğuşu . *Electronic Turkish Studies*, 663-681.
- Bulunmaz, B., & Çetin, B. (2021). *Türkiye'de Gazetecilik: Genel Yayın Yönetmenleri Üzerinden Tarihi Bir İzdüşüm - Yaşananlar, Tanıklıklar, Hatıralar*. İstanbul: Der Yayınları.
- Çiğ, Ü. (2007). 19. Yüzyılda Osmanlı'da Gazetecilik Hareketleri: Takvim-i Vakayi'den Vilayet ve Özel Girişim Gazetelerine. S. Gezgin içinde, *Türkiye'de Yerel Basın Tarihi* (s. 28-76). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Dağdelen, M. Ç. (2020). *Yerel Gazetecilik Alanı: Mekanizmalar, İşleyiş ve Stratejiler- Denizli Basını Örneği*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Erdem, B. N. (2007). 12 Eylül İhtilalinin Yerel Basının Haber Seçimleri Üzerindeki Etkisi: Hakimiyet Gazetesi Örneği. S. Gezgin içinde, *Türkiye'de Yerel Basın* (s. 111-138). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Gevgilili, A. (1983). Türkiye Basını. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 1. Cilt* (s. 202-228). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gezgin, S. (2007). Türkiye'de Yerel Basın. S. Gezgin içinde, *Türkiye'de Yerel Basın* (s. 176-196). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Girgin, A. (2001). *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Girgin, A. (2009). *Türkiye'de Yerel Basın*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gündüz, U. (2018). *Osmanlı'dan Günümüze Basın ve Modernleşme*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Haykır, H. (2021). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yerel Basın. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnuğur, M. N. (1993). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- İskit, S. (1937). *Hususi İlk Türkçe Gazetemiz Tercüman-i Ahval ve Agâh Efendi*. Ankara: Ulus Basımevi.
- Kabacalı, A. (1998). *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayi*. İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık.
- Kabacalı, A. (1999). *Türk Basınında Demokrasi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Kabacalı, A. (2000). *Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*. İstanbul: Lİteratür Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1991). Tuna Vilayet Gazetesi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 2(2), 141-149.
- Kocabaşoğlu, U., & Akan, A. (2019). *Mütareke ve Milli Mücadele Basını: Direniş İle Teslimiyetin Sözcüleri ve 'Mahşer'in 100 Atlısı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koloğlu, O. (1985). Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi. *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi I. Cilt* (s. 68-93). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koloğlu, O. (1992). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koloğlu, O. (2020). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınevi.
- Kurt, H. (2013). Harf Değişikliği ve Basının Yeni Harflere Geçerken Takındığı Tutum. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(19), s. 106-126.
- Mardin, Ş. (2020). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- T.C. Resmi Gazete. (2004, Haziran 26). 2022 tarihinde T.C. Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/06/20040626.htm> adresinden alındı
- Topuz, H. (2018). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- TUİK. (2021). *Yazılı Medya ve Uluslararası Standart Kitap Numarası İstatistikleri, 2020*. Ankara: TUİK.
- Uçak, O., & Erkal, A. (2019). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Yerel Basının Gelişim Süreci. *Selçuk İletişim*, 12(1), 92-122.
- Varlık, B. (1990). Yerel Basının Öncüsü Vilayet Gazeteleri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi I* (s. 99-102). içinde İstanbul: İletişim.
- Vural, A. M. (1996). Yerel Kamuoyunun Kitle İletişim Aracı Olarak Yerel Basın. *Yeni Türkiye Özel Sayısı II*(12), 1053-1067.
- Yalman, A. E. (2020). *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın: 1831-1913*. (B. Keşoğlu, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yücel, S. (1999). Yerel Basın. K. Alemdar içinde, *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* (s. 174-180). İstanbul: Afa Yayıncılık.